

© Т. М. СЕБТА, М. О. ТАРАСЕНКО,
С. А. СОРОКІНА* 2023

**ФОТОНЕГАТИВИ ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКОЇ
ЗБІРКИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА: РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
РОМАНОВОЇ О. О. І СТАНИЦІНОЇ Г. О.
«СТАРОДАВНІЙ ЄГИПЕТ У КИЄВІ: ВІДОБРАЖЕННЯ НА СКЛІ
(КОЛЕКЦІЯ СКЛЯНИХ ФОТОНЕГАТИВІВ НАУКОВОГО АРХІВУ
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ)». КИЇВ, 2021**

Стаття-рецензія спростовує висновки монографії-каталога О. О. Романової і Г. О. Станиціної стосовно виникнення та походження збірки скляних негативів із зображеннями давньоєгипетських пам'яток у Науковому архіві Інституту археології НАН України, уточнює й доповнює визначення окремих пам'яток. Рецензенти доводять, що негативи, як і зображені на них єгипетські старожитності, походили з довоєнного зібрання Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (нині Національний музей історії України).

К л ю ч о в і с л о в а: Стародавній Єгипет, Національний музей історії України, Одеський археологічний музей, Ханенко, фотонегативи, мумія, саркофаг.

Помітною подією в науково-музейному середовищі Києва і загалом України стала поява в

* СЕБТА Тетяна Миколаївна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу джерелознавства новітньої історії України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, ORCID: 0000-0003-0259-0932, sebta@ukr.net

ТАРАСЕНКО Микола Олександрович — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу Близького та Середнього Сходу, Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України; науковий співробітник факультету азійських і близькосхідних досліджень Оксфордського університету, ORCID: 0000-0001-6779-2258, niktarasenko@ukr.net; mykola.tarasenko@ames.ox.ac.uk

СОРОКІНА Світлана Анатоліївна — завідувач сектора «Археологія доби каменю-бронзи» відділу археології Національного музею історії України, ORCID: 0000-0002-1073-6666, zlakosh@ukr.net

2021 р. монографії-каталога О. О. Романової і Г. О. Станиціної, виданого українською та англійською мовами, у якому вони описали, дослідили й опублікували збірку скляних негативів із зображеннями давньоєгипетських пам'яток, сюжетів та історичних місць, яка зберігається в Науковому архіві Інституту археології (НА ІА) НАН України. У науковий обіг були введені досі невідомі зображення єгипетських старожитностей, які авторки правильно віднесли до київських зібрань, доволі точно визначивши часові межі та місце їх створення. Час зйомки: середина (з грудня 1935 р.) — друга половина 1930-х рр., місце: Всеукраїнський музейний городок (ВМГ), на який тоді було перетворено Києво-Печерську лавру (Романова, Станиціна 2021, с. 17, 19, 22).

Проте численні дрібні неточності, некоректність, подекуди розмитість основних висновків щодо місця, часу й обставин створення негативів (хоч у своїх пошуках дослідниці рухалися в правильному напрямі та в цілому їх окреслили, але все ж таки точно не назвали); помилкові висновки щодо мети створення негативів-репродукцій; незнання багатьох перипетій у долі київської єгипетської збірки, зокрема до і під час Другої світової війни, її окремих артефактів — усе це спонукало рецензентів уважно й критично розглянути названу роботу. Автори рецензії поставили перед собою завдання на основі документів і сучасних до-

сліджень підтвердити або спростувати припущення, виправити неточності або й зовсім помилкові висновки, що містяться у цій роботі.

Загальна характеристика видання

Видання О. О. Романової та Г. О. Станиціної, яке можна кваліфікувати як монографія-каталог, складається з передмови, п'яти розділів, післямови та блоку ілюстрацій. Дослідниці поставили перед собою завдання, окрім укладання каталога, систематизувати свої *«розвідки щодо обставин виникнення самої збірки фотонегативів та долі тих давньоєгипетських артефактів, які були зображені на негативах, історії музейних колекцій, що їх містили, як і людей, які колись з ними працювали та досліджували»* (с. 6).

Заявленому завданню по суті відповідає структура монографії-каталога й тематика розділів. У першому розділі описано наявні в НА ІА НАН України збірки скляних негативів: дореволюційні (1872—1916 рр.), радянського часу — довоєнні (1924—1941 рр.) та післявоєнні (1945—1961 рр.) і безпаспортні; окремо наведено загальний опис збірки негативів «Стародавній Єгипет». У другому розділі розглянуто відомі київські колекції — як приватні, так і музейні — другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст. Це збірки Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, Київського художньо-промислового і наукового музею, який носив ім'я імператора Миколая Олександровича, Археологічного музею Київського імператорського університету св. Володимира та колекція А. В. Прахова. Висвітлено переміщення єгипетських музейних збірок у 1920-х рр. в одне місце — на територію ВМГ, реставрація окремих пам'яток у ВМГ в 1920—1930-х рр. Третій розділ є безпосередньо каталогом фотонегативів на склі «Стародавній Єгипет», який містить інформацію про сучасний шифр, старий інвентарний номер, розмір і стан негатива, супровідні написи та опис зображення. Четвертий розділ присвячено давньоєгипетським пам'яткам, зображеним на негативах, — подано їхню атрибуцію, висвітлено провенієнцію, долю в ХХ ст., сучасне місцезнаходження і детально описано кожне зображення. В останньому, п'ятому розділі розглянуто негативи-репродукції давньоєгипетських артефактів, зображень та місць. Авторки аналізують кожну репродукцію, систематизують

за виданням і намагаються визначити, з якого видання вони були зроблені. Окремий ілюстративний блок — це власне публікація зображень негативів на склі.

До монографічної частини є два загальні зауваження, не пов'язані зі змістом. Перше стосується підписів до фотографій, розміщених в ілюстративному блоці. У них зазначено лише шифр негатива в НА ІА. Щоб зрозуміти, що це таке, читачеві доводиться шукати сторінку в третьому, четвертому або п'ятому розділі, де містяться описи зображень, і працювати водночас із двома-трьома сторінками, що доволі незручно. Варто було б опис зображення з четвертого/п'ятого розділу або каталожний опис із третього розмістити в підписі до фотографії. Друге зауваження стосується некоректного використання власних назв установ. Вони не можуть бути скороченими без пояснення або використовуватися не відповідно до часу. Наприклад, у багатьох місцях монографії трапляється назва «Музей культур і побуту» (с. 36, 37, 44, 48, 53), що діяв на території Києво-Печерської лаври в 1922—1930 рр. Це попередня назва музею, що була дійсною на початковому етапі його створення та розбудови в 1922—1923 рр. Приблизно з 1924 р. за ним закріпилася офіційна незмінна назва — Лаврський музей культур та побуту (Києво-Печерська Лавра... 2016, с. 160-163, 171). Крім того, на с. 12 згадується за 1945 р. Центральний історичний музей, хоча з кінця травня 1944 р. він уже називався Державний республіканський історичний музей УРСР, нині Національний музей історії України (постанова № 574 РНК УРСР від 30.05.1944 р. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 68, арк. 38; Ковтанюк, Шовкопляс 1999, с. 20, 24).

Предмет дослідження

У монографії-каталозі О. О. Романової та Г. О. Станиціної йдеться про 142 негативи на склі розмірами 9×12 см, 12×18 см і один 8,5×8,5 см та фотографію негатива, які разом складають збірку «Стародавній Єгипет». Загалом 143 зображення. Хоча раніше в НА ІА було 170 негативів із єгипетської тематики. Про це свідчив один із документів облікової документації НА ІА, який авторки гіпотетично датували 1965 р., де згадувався ящик із негативами щодо Єгипту, повернутий із Німеччини внаслідок «реєвакуації», тобто реституції: *«Египет. — 1 ящик. 170 негативов.*

Процес реставрації саркофагов і мумій. Мумії, піраміди Хеопса, сфинкси, репродукції із виданих» (Романова, Станиціна 2021, с. 16-17). Принагідно зазначимо, що Інститут археології в 1948 р. мав отримати 15 ящиків із негативами, реститованих із Німеччини (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 945-946). Ще чотири ящики з негативами й фотовідбитками, повернуті з Німеччини, надійшли від Управління справ АН УРСР і були прийняті спеціально створеною комісією Інституту археології, про що свідчить акт від 20 березня 1948 р. (Романова, Станиціна 2021, с. 15).

Із наявних 143 зображень із єгипетської тематики 32 негативи й фотографія (НА ІА НАН України, ф. 57, оп. 1, № 141) є репродукціями книжкових ілюстрацій відомих давньоєгипетських артефактів, сюжетів та історичних місць Єгипту (авторки помилково називають їх кількість «34» – с. 18). Інші 109 негативів містять зображення давньоєгипетських пам'яток, їхніх деталей або частин. Загалом авторки визначили 14 сфотографованих артефактів, якщо вважати окремими об'єктами скриню саркофага та його віко, якщо ні — то 11 (с. 57). Ще один негатив зафіксував екскурсійну групу червоноармійців з екскурсоводом біля вітрини зі скринєю антропоїдного саркофага, віком та мумією всередині (НА ІА НАН України, ф. 57, оп. 1, № 143). Усі ці негативи та фотографія виявила співробітниця НА ІА Г. О. Станиціна серед безпаспортних негативів. Згодом, коли до співпраці долучилася єгиптолог, старший науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України О. О. Романова, вони були включені у фонд 57 «Довоєнні негативи», оп. 1 «Стародавній Єгипет», де отримали інвентарні № 1–143.

Більшість негативів мають старі інвентарні номери, написані на скляних пластинах. Негативи розміром 9×12 см були вкладені в паперові конверти з проставленими на них інвентарними номерами. Негативи розміром 12×18 см не мали номера на склі, але більшість із них були загорнуті в аркуш паперу з номером та підписом до негатива. Деякі з них були вкладені в конверти, на деякі в картонних коробках був покладений, а до деяких приклеєний аркуш паперу з підписом і номером (Романова, Станиціна 2021, с. 18). У процесі камерального опрацювання виявилось, що сім негативів із т. зв. групи «Репродукції» (у тексті помилково вісім — с. 19) та п'ять негативів із групи «Пам'ятки» номерів не мають.

Дослідниці звернули увагу, що нумерація негативів не суцільна, вона має лакуни, і зробили висновок, із яким важко не погодитись, — що ця збірка неповна. Інвентарні номери наявних негативів групи «Репродукції» перебувають в межах від № 16 до № 76, а групи «Пам'ятки» — від № 24 до № 251. Крім того, вони помітили, що негативи, незалежно від того, до якої групи вони належать, мають дві системи нумерації, тобто один і той самий номер міг повторюватися на двох різних негативах, але дати цьому однозначного пояснення авторки не змогли (с. 19-20). Із чим це пов'язано розглянемо в наступному розділі.

Обставини, час і місце утворення збірки негативів

Серед наявних підписів до негативів (усі російською мовою і починалися з інвентарного номера) є такі, що говорять про процес реставрації. Один із типових підписів: «*Египет. Процес реставрації саркофага*» (Романова, Станиціна 2021, с. 20). Це дало підставу дослідницям зробити висновок, що зйомка давньоєгипетських пам'яток була пов'язана з їх реставрацією у Всеукраїнській художньо-реставраційній репродукційній майстерні, яка розміщувалася на території ВМГ, тобто в Києво-Печерській лаврі (КПЛ): «*Фотонегативи на склі з Наукового архіву Інституту археології НАНУ показують один з епізодів діяльності реставраційних майстерень у 1935—1936 рр. Цілком імовірно, що якісь із цих негативів були зроблені і в 1937—1938 рр.*» (с. 55). Так само у прикінцевому висновку авторки стверджують, що негативи є свідченням процесу «*реставрації давньоєгипетських пам'яток у реставраційній майстерні на теренах Музею культур і побуту та пізніше у Всеукраїнських реставраційно-репродукційних майстернях, що функціонували як частина Всеукраїнського музейного містечка. [...] Як засвідчують текстові джерела, реставрація відбувалась від 1924-го аж до середини 30-х рр. (можливо аж до 1938 р.)*» (с. 159). Щодо обставин створення негативів це помилковий висновок, адже реставраційних майстерень у період зйомки (реставрації) єгипетських старожитностей, визначений авторками як 1935—1938 рр., ні на території КПЛ, ні взагалі тодішньої УСРР/УРСР не існувало.

Всеукраїнська художньо-реставраційна репродукційна майстерня¹ (ВХРРМ) була наступницею Реставраційної майстерні Лаврського музею культур та побуту, заснованої з ініціативи Київської губполітосвіти 1 травня 1924 р., яка після утворення у вересні 1926 р. Державного культурно-історичного заповідника «Всеукраїнський музейний городок» стала діяти при ньому. Одним із перших і провідних реставраторів, який від самого початку працював у майстерні, був реставратор станкового й монументального живопису М. І. Касперович (1885—1938). Керівництво майстернею здійснювала реставраційна комісія на чолі з директором ВМГ П. П. Курінним (1894—1972). У середині 1932 р. Реставраційну майстерню ВМГ під назвою «Всеукраїнська художньо-реставраційна репродукційна майстерня» було виділено з підпорядкування ВМГ в окрему одиницю у структурі Наркомату освіти (НКО). Очолив її М. Г. Вайнштейн (1894—1952). Приблизно наприкінці 1933 р. ВХРРМ знову було повернуто до складу ВМГ із попередньою назвою «Реставраційна майстерня», її директором став Ф. І. Кумпан (1896—1970), а в 1934 р. ВХРРМ/Реставраційна майстерня припинила своє існування — відтоді згадка про неї зникає зі сторінок документів (Курінний 2007а, с. 162; 2007б, 213-214; Тимченко 1998, с. 14-15; 2001, с. 56, 59; 2002, с. 434, 440; 2012, с. 65; Беліловська, Драновська 2007, с. 230-231). Вона відродилася лише через чотири роки за постановою РНК УРСР «Про музеї України» від 27 червня 1938 р. та відповідним наказом Управління в справах мистецтв при РНК УРСР уже повністю в іншому складі як Центральні державні науково-дослідні реставраційні музейні майстерні (Збірник узаконень... 1938, с. 11-12; Тимченко 1998, с. 15; Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 803; Петліна 2018, с. 622).

Але негативи давньоєгипетських пам'яток із НА ІА дійсно зображують процес їх реставрації, точніше, підготовки їх у 1938—1939 рр., до експонування на виставці «Пам'ятки Стародавнього Єгипту» Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (ЦІМ). Усі відлілі єгипетські збірки трьох київських дореволюційних музеїв 1936 р. опинилися в зібранні ЦІМ, утвореному 1935 р., який із 1936 р. остаточно розмістився на території ВМГ (Радієвська,

Себта, Сорокіна 2018а, с. 805-806, 855-856; 2018б, с. 36). О. О. Романова і Г. О. Станиціна знали про цю виставку, яка була висвітлена в довіднику ЦІМ 1941 р. (Центральний історичний... 1941, с. 51-53), але не змогли пояснити, коли і як єгипетські артефакти опинилися в ЦІМ. Це питання вони залишили відкритим: «Залишається незрозуміло, чи ці речі були передані назад із Всеукраїнського музейного городка до Центрального історичного музею ім. Т. Шевченка перед 1941 роком, чи просто були відібрані для виставки, формально залишаючись на балансі ВМГ» (с. 43). ЦІМ за своїм профілем мав демонструвати етапи історії України. Це завдання виконували його основні експозиції. Зазвичай тематичні добірки експонатів, особливо непрофільні, музеї показують на виставках. Тому ЦІМ широко використовував виставкову форму діяльності. Крім єгипетської виставки, він мав ще виставки «Історія зброї» та «Історія монети» (Центральний історичний... 1941, с. 39-50).

Майже вся київська єгипетська збірка опинилася в ЦІМ у 1936 р. До того, в 1920-х рр. вона була сконцентрована у ВМГ — спочатку в Лаврському музеї культур та побуту (ЛМКП), у відділі історії релігій (інші назви — відділ культур, порівняльної історії релігій тощо), а потім ВМГ. ЛМКП став підрозділом ВМГ після його утворення у вересні 1926 р., зберігши структуру своїх відділів і збірок (див. Яненко 2020b). По суті, ВМГ поглинув ЛМКП і до 1930 р., згідно з печаткою, офіційно називався «Лаврський Державний Культурно-Історичний заповідник» (Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» (НЗКПЛ), КПЛ-А-1589, арк. 6; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 1164, оп. 1, спр. 297, арк. 1; Науковий архів Національного музею історії України (НМІУ), ф. Р-1260, оп. 1-д, од. зб. 13, арк. 81).

Щодо київської єгипетської збірки авторки правильно стверджують, що її утворили збірки трьох київських дореволюційних музеїв — Церковно-археологічного музею (ЦАМ) Київської духовної академії, Київського художньо-промислового і наукового музею (КХПНМ) та Археологічного музею Київського імператорського університету св. Володимира (АМ КУ). У травні-червні 1923 р. у тодішній Музей культур та побуту перевезли збірки ЦАМ, зокрема єгипетську збірку, яка в 1897 р. налічувала 241 інвентарний номер (Романова, Станиціна 2021,

¹ В історіографічній літературі також згадується назва «Всеукраїнські художньо-реставраційні репродукційні майстерні» (Яненко 2020а).

с. 24, 34; Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 141, 159, 162, 166; Тарасенко 2019b, с. 37).

29 серпня 1924 р. до ЛМКП надійшла частина єгипетської збірки Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (ВУІМ², правонаступник КХПНМ), яка охоплювала 76 одиниць зберігання за інвентарними номерами (фактично 79 предметів) зі 135 одиниць зберігання станом на 1913 р. Авторки правильно припускають, що могли бути ще акти передачі єгипетських артефактів із ВУІМ до ЛМКП (с. 36).

15 жовтня 1928 р. на засіданні фахової Комісії Укрнауки з розподілу майна АМ Київського інституту народної освіти (кол. КУ) було вирішено перевезти до ВМГ зібрання східних речей та Єгипту. Єгипетська збірка АМ КУ до революційних змін в Україні була порівняно невеликою — 34 предмети (Тарасенко 2019b, с. 37, прим. 2). Причому відомо, що в листопаді 1928 р. Техпідкомісія, яка готувала передаточні відомості на збірки АМ КУ, не виявила у вітрині з давньоєгипетськими артефактами трьох речей (Романова, Станиціна 2021, с. 30, 35-36; Яненко 2017, с. 52, 57). Отже, єгипетська збірка АМ КУ на кінець 1928 р. налічувала за мінусом трьох речей 31 предмет. У ВМГ вона надійшла 22 грудня 1928 р., найімовірніше, за її профілем у відділ історії релігій (див. витяг з інвентарної книги фондів ВМГ за 1936 р. із приміткою, звідки й коли надійшов той чи інший предмет; НА НМІУ, ф. Р-1260, оп. 1-д, од. зб. 31, арк. 13-17, 19 та ін.). 31 січня 1936 р. із фондів ВМГ до ЦІМ передано давньоєгипетські пам'ятки (НМІУ, фонди, «Інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7»). У ЦІМ давньоєгипетські пам'ятки в кількості 232 одиниць були внесені до інвентарної книги відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я № 7.

Якщо припустити, що це були всі давньоєгипетські пам'ятки, передані з ВМГ у ЦІМ, то це далеко не повна київська збірка єгипетських старожитностей. Вона мала б налічувати щонайменше 407 предметів (241 одиниць із ЦАМ, 135 із КХПНМ та після викрадення трьох предметів — 31 з АМ КУ) (Тарасенко 2019b, с. 37). Мало того, з ВМГ у ЦІМ було передано деякі давньоєгипетські речі, що не належали до зі-

брань колишніх київських музеїв. У 1920-х рр. два предмети (частина чоловічої фігурки з чорного пісковика, глиняна розбита фігурка богині Ісиди з сином Хором на колінах) надійшли в ЛМКП—ВМГ із Соціально-історичного музею Уманської округи (нині Уманський краєзнавчий музей); дві глиняні фігурки жіночого й чоловічого божества — від антиквара Козлова; по одній бронзовій статуетці фараона й кицьки, — відповідно, з Михайлівського Золотоверхого монастиря та Хрестовоздвиженської церкви на Ближніх печерах КПЛ (НА НМІУ, ф. Р-1260, оп. 1-д, од. зб. 31, арк. 28, 30, 31, 35, 63, 69).

Оскільки облікова довоєнна документація ЦІМ, а серед неї й інвентарні книги, збереглася не повністю, немає підстав стверджувати, що єгипетська збірка ЦІМ налічувала лише 232 артефакти (пам'ятки). Уціліла інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я № 7 зберігається нині в НМІУ, наступника ЦІМ. Вона містить записи про згадані вище 232 давньоєгипетських артефакти за № ас-13269–ас-13500 (НМІУ, фонди, «Інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7»). Серед переданих у ЦІМ предметів були чотири саркофаги, три з них — з муміями (ас-13456, ас-13457, ас-13458), один (прямокутний) — без мумії (ас-13451); окремо дві мумії (ас-13393, ас-13438), скринька для каноп (ас-13416), мумія крокодила (ас-13289 — із зібрання АМ КУ, № 1208), а також ушебті, скарабеї, амулети тощо.

Так само в НМІУ зберігається стара «Інвентарна книга негативів № 3» (НА НМІУ, ф. Р-1260, оп. 1, спр. 26а), заведена у 1939 р., куди були записані 198 негативів, сфотографованих у 1938—1939 рр. давньоєгипетських пам'яток і книжкових ілюстрацій з єгипетської тематики, що є предметом дослідження й публікації монографії-каталога О. О. Романової та Г. О. Станиціної. Витяг з інвентарної книги, що стосується негативів із єгипетської тематики, публікуємо нижче в додатках під № 2. Ці негативи були внесені у два окремі розділи інвентарної книги. Кожний із них мав свою нумерацію, починаючи з № 1. Це були розділи відділів феодалізму та Скіфії і грецьких міст Північного Причорномор'я (в інвентарній книзі скорочено «Скіфії»). Ось у чому полягала причина того, що серед досліджуваних негативів авторки помітили такі, що мали однакові номери.

Побудова виставки «Пам'ятки Стародавнього Єгипту» передбачала виготовлення ре-

² Усталене скорочення Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, відоме з 1920-х рр. як ВІМ (інколи ВІМіШ), на жаль, не відображає слово «український», яке є у назві. Тому в статті використовується скорочення — ВУІМ.

продукції із книжкових ілюстрацій та підготовку давньоєгипетських пам'яток до експонування. Підготовка включала очищення їх від бруду, проведення елементарної реставрації з фотофіксацією. На деяких фотографіях (НА ІА 57.1.2, 57.1.3, 57.1.104) видно столик із пляшечками різних розчинів. На той час профільного реставраційного закладу в Україні не існувало, а старі реставраторські кадри були або репресовані, або розійшлися по інших закладах. Тому не дивно, що для надання консультацій і проведення можливої в тих умовах реставрації у 1938 р. був запрошений М. І. Касперович, який і потрапив тоді в об'єктив фотокамери. Останнім місцем його роботи до арешту 3 березня 1938 р. був Музей західного та східного мистецтва, нині Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків (Тимченко 2012, с. 68-69). Авторки правильно припустили, що літній, уже сивий чоловік, зображений на одному з негативів, який стоїть біля столу і щось записує, а поруч столу віко антропоїдного саркофага, — це М. І. Касперович (НА ІА 57.1.27, старий інв. № 242). Старий інвентарний номер допоміг установити, що знімок було зроблено 1938 р. А це могло статися не пізніше арешту М. Касперовича 3 березня 1938 р. На фото чоловік одягнутий у пальто, що свідчить про холодну (зимову) пору року і, таким чином, лише підтверджує правильність висновку. Можливо, це одне з останніх фото вдатного реставратора.

Ще один висновок стверджує, що негативи групи «Репродукції» були ілюстраціями «до якоїсь книги, яка мала розповісти про історію єгипетської цивілізації та її культуру» (с. 19). Розширену версію того самого твердження бачимо і в прикінцевих висновках: «Негативи, які належать до групи репродукцій давньоєгипетських місць, пам'яток та зображень [...] показують підготовку якогось видання з історії стародавнього Сходу, у тому числі й Стародавнього Єгипту, ілюстративний ряд до якого засвідчує проникнення марксистсько-ленінської ідеології в стародавню історію та формування уявлень про Стародавній Єгипет як рабовласницьке суспільство» (с. 160). Це був «ілюстративний ряд» не до «якогось видання», а до розділів, добре відомих авторкам, вже згадуваної виставки ЦІМ «Пам'ятки Стародавнього Єгипту», які називалися: 1) «Заняття стародавніх єгиптян»; 2) «Утворення держави»; 3) «Державний лад і повстання 1750 р.

до нашої ери»; 4) «Єгипетські завоювання»; 5) «Релігія»; 6) «Культура Стародавнього Єгипту» (Центральний історичний... 1941, с. 51-52; Романова, Станиціна 2021, с. 43). Негативи групи «Репродукції» добре вписуються в тематику розділів виставки, що можна побачити нижче в додатку № 3, який реконструює розподіл негативів за розділами.

При аналізі інвентарної книги негативів № 3 ЦІМ (додаток № 2) виявилось, що до неї чомусь не були внесені чотири негативи групи «Репродукції». Це негативи: сторінка (с. 499, табл. 126) з книги німецькою мовою з зображеннями єгипетських мумій та мумійних дошок (НА ІА 157.1.116); дві сторінки (с. 108, 109) з книги польською мовою з ілюстраціями: «рис. 212. Душа, що злітає над мумією», «рис. 213. Душа, що тулиться до свого тіла», «рис. 216. Душа, що летить до своєї мумії» (НА ІА 157.1.117)³; фото бронзового погруддя єгипетського фараона (рис. 55) з книги німецькою мовою, опубліковане як зразок середньовічних та новітніх мідних сплавів (НА ІА 157.1.140); ілюстрація «рис. 21. Ювелір перед тиглем» (НА ІА 157.1.141) з книги французького єгиптолога Г. Масперо (1846—1916), перекладеної російською мовою, «Древняя история. Египет, Ассирия» (Масперо 1892, с. 21; Романова, Станиціна 2021, с. 143-145, 150, 157).

Отже, негативи з єгипетської тематики були створені в 1938—1939 рр. у Центральному історичному музеї ім. Т. Г. Шевченка в процесі побудови виставки «Пам'ятки Стародавнього Єгипту». Ця виставка діяла в 1940—1941 рр. і розміщувалася в залі № 4 на другому поверсі корпусу 8 (нині корп. 8, 9) Музейного містечка (нова назва ВМГ із 1939 р., щоправда, вже з дещо іншими функціями — див. постанову РНК УРСР № 720 від 11.07.1939 р. «Про Український історично-культурний заповідник «Музейне містечко» в Києві»; Культурне будівництво... 1959, с. 770-771). Підготовка єгипетської виставки розпочалася в грудні 1937 р., про що свідчить лист керівника відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я С. В. Коршенка від 3 грудня 1937 р. до своїх колег: Я. В. Краєвського, В. А. Маєвського, І. В. Бондаря, О. П. Сенченка і В. Й. Довженка. У ньому він повідомляв про початок роботи над єгипетською експозицією і закликав долучитися до цієї роботи (додаток № 1).

³ Переклад з польської Т. Себти.

Відкрилася ж виставка у 1940 р., про що свідчить коротка газетна замітка, опублікована в газеті «Пролетарська правда» за 10 жовтня 1940 р.: «У Центральному історичному музеї УРСР організований новий відділ “Єгипет”. Тут представлені цікаві зразки матеріальної культури єгиптян — статуєтки богів, яким вони поклонялись, мумії, саркофаг і ін. Великий інтерес являють письмена стародавніх єгиптян, написані на папірусі. Ці письмена розповідають про повстання рабів у Єгипті в [1]750 році до нашої ери. Виставлені фотознімки єгипетських замків і храмів, малюнки пірамід» (Новий відділ..., с. 4).

Доля єгипетської збірки ЦІМ та його фотонегативів у роки Другої світової війни і у повоєнний час

Нині напрацьована потужна історіографічна база щодо долі київських музеїв у роки Другої світової війни, у тому числі ЦІМ (евакуація на схід, робота під час нацистської окупації Києва в 1941—1943 рр., вивезення музейних збірок у Німеччину в 1943—1944 рр., у тому числі єгипетської, їх склад, повернення в процесі реституції тощо). Історію створення під час окупації Крайового музею до- і ранньої історії (Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte) частково на базі ЦІМ, його діяльність, експозицію, персональний склад детально висвітлили у багатьох публікаціях С. Сорокіна, Т. Радієвська та О. Завальна (Сорокіна, Завальна 2014; Сорокіна, Радієвська, Завальна 2015; 2016; 2017).

Колишня співробітниця ЦІМ Н. В. Лінка (Геппенер) залишила цікаві спогади про діяльність музею під час окупації, дала яскраві характеристики його німецьким керівникам і місцевим співробітникам (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 236-254). Угорський археолог Н. Феттіх детально описав у щоденнику своє перебування у Києві в грудні 1941 р. — січні 1942 р., де займався пакуванням збірок ЦІМ для перевезення їх в інше приміщення (Феттіх 2004). Г. О. Станиціна, опублікувала з фонду П. П. Курінного, що зберігається у НА ІА, низку документів періоду нацистської окупації щодо діяльності ЦІМ, Крайового музею до- і ранньої історії (КМДРІ) та його співробітників (Станиціна 2011). Т. М. Себта дослідила евакуацію фондів ЦІМ на схід у липні-серпні 1941 р., діяльність ЦІМ на території Києво-Печерської Лаври в перші місяці нацистської окупації, причини евакуації музеїв із території

КПЛ у 1942 р. і перевезення археологічних збірок ЦІМ у приміщення Музею Леніна (Себта 2016, с. 19-26, 48-52, 77-81).

У збірнику документів «Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни» в документах, фото і коментарях висвітлюються різноманітні аспекти діяльності ЦІМ—КМДРІ та доля його збірок: структура ЦІМ, штати у 1941—1942 рр., вилучення збірки зброї з його експозиції у жовтні 1941 р., вивезення силами Оперативного штабу райхсляйтера Розенберга у вересні-жовтні 1943 р. збірок у Краків та ін. (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 306-307, 355-366, 371-372, 380-386, 389-396, 521-531, 558-560, 567-569, 684-685, 694-697, 901-903, 944-949). Німецький дослідник Р. Зайц у монографії «Княжий замок доби Відродження у Гьохштедті на Дунаю — історія його будівництва та (східно)європейські зв'язки» детально розповів про надходження в замок і перебування там у 1944—1945 рр. культурних цінностей із музеїв України, їхню післявоєнну долю, опублікував низку документів щодо вивезення культурних цінностей та діяльності відповідних німецьких інституцій (Seitz 2009). Серед документів були опубліковані коректурні гранки статті директора КМДРІ проф. Р. Штампфуса «Крайовий музей до- і ранньої історії України у Києві» (Rudolf Stampfuß. Das Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte der Ukraine in Kiev), яка у супроводі фотографій надавала безцінну інформацію про довоєнну історію ЦІМ, організацію КМДРІ, його експозицію та ін. (Seitz 2009, S. 240-272).

І останню ланку в дослідженні долі вивезених збірок ЦІМ—КМДРІ становить реституція цих збірок у 1947 р. з Мюнхенського центрального збірного пункту (Munich Central Collecting Point, МЦЗП), куди з Гьохштедта їх перевезли американці, і повернення їх у Київ у грудні 1947 р. Монографія І. Лаутербах «Центральний збірний пункт у Мюнхені. Охорона мистецтва, реституція, початок нового» висвітлює історію створення, діяльності МЦЗП, його персональний склад, реституцію культурних цінностей, зокрема в СРСР (Lauterbach 2015; 2018). Про реституцію українських культурних цінностей із МЦЗП і проблеми, пов'язані з нею, зокрема потрапляння окремих речей, збірок або їхніх частин не до своїх довоєнних місць зберігання, писала Т. М. Себта (Себта 2013). У науковий обіг введено акт комісії з приймання культурних цінностей, повернутих із Німеччи-

ни в 1947 р., де йдеться про їх розподіл між музеями УРСР, зокрема Державним республіканським історичним музеєм, кол. ЦІМ, нині НМІУ (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 944-949).

І, нарешті, дві великі публікації Т. М. Радієвської, Т. М. Себти, С. А. Сорокіної підсумували досі напрацьовані відомості щодо діяльності ЦІМ—КМДРІ в часи Другої світової війни та перші повоєнні роки, висвітлили вивезення на захід збірок КМДРІ, їхній склад, а також повоєнну реституцію в Україну і повернення в музей (2018а; 2018б). Уперше опубліковано переліки вивезених у Німеччину збірок ЦІМ—КМДРІ, зокрема єгипетської (Радієвська, Себта, Сорокіна 2018, с. 830, 855-859). Повторну публікацію переліку давньоєгипетських пам'яток, вивезених у Німеччину, здійснив М. О. Тарасенко (2019а, с. 194: іл. 58, с. 269).

В опрацюванні такої великої монографії авторки надали половинчату, а подекуди й прямо помилкову інформацію про цей період. На с. 43 О. О. Романова і Г. О. Станиціна змальовують долю єгипетської колекції в період Другої світової війни та повоєнний період: *«Під час Другої світової війни колекцію єгипетських артефактів вивезли до міста Уфи⁴ [...] Після звільнення Києва колекцію разом з іншими колекціями повернули саме до Центрального історичного музею ім. Т. Шевченка, а не до Державного історико-культурного заповідника “Києво-Печерська Лавра”. Але, оскільки жодних документів разом із пам'ятниками не було, музей не взяв її на свій баланс, і значна частина її була передана до Одеського археологічного музею в 1959 р., а невелика частина залишилась у Києві. При цьому окремі пам'ятки передали до Державного історико-культурного заповідника “Києво-Печерська Лавра”, а частина з них відійшла до Київського музею західного та східного мистецтва. Висновки про такий розподіл були зроблені на основі досліджень архівних матеріалів, та в першу чергу негативів з Наукового архіву Інституту археології».*

На жаль, авторки не уточнюють, які саме «архівні матеріали» і як саме негативи довоєнних фотографій допомогли їм з'ясувати всі наведені перипетії долі київської єгипетської колекції в часи Другої світової війни та повоєнного періоду. Утім, цю проблематику, як зазначено вище, вже неодноразово досліджували україн-

ські науковці (Сорокіна, Завальна 2014; Сорокіна, Завальна, Радієвська 2015; Себта 2016, с. 17-23; Сорокіна, Завальна, Радієвська 2016; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а; 2018б; Тарасенко 2019б, с. 32-33, 194: іл. 58, с. 269).

Насправді ситуація з єгипетською колекцією була дещо іншою. На початок Другої світової війни єгипетська колекція колишніх київських музеїв із 1936 р. перебувала в зібранні відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я ЦІМ. Із нападом Німеччини на СРСР відразу постало питання про підготовку до евакуації найцінніших збірок та експонатів музею. Були дві т. зв. хвили евакуації музейної колекції ЦІМ — у липні та серпні 1941 р. Збірки й окремі експонати першої хвилі евакуації спакковано протягом 30 червня — 5 липня 1941 р. Не пізніше 9 липня приблизно 50 (за іншими даними 47: Кот 2011, с. 238) ящиків з експонатами ЦІМ було завантажено на баржу, що йшла до Дніпропетровська (нині м. Дніпро). Звідти потягом вони були відправлені через Харків в Уфу, куди надійшло 11 ящиків. 25 серпня 1941 р. їх прийняв Башкирський державний художній музей ім. М. В. Нестерова. Ще один ящик з експонатами ЦІМ виявився серед майна АН УРСР і був переданий в Уфі 23 жовтня 1942 р. представнику Музейних фондів НКО УРСР (в евакуації українські музейні цінності системи НКО були об'єднані в Музейні фонди НКО УРСР, або коротко — Музейні фонди УРСР). Серед 12 ящиків, що опинилися в Уфі, був і ящик відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я, який містив кераміку, прикраси, речі зі скарбів, золоті фібули, бляшки та ін. (Себта 2016, с. 19-22). Маршрут другої (серпневої) хвилі евакуації збірок ЦІМ пролягав через Харків в Уфу. Кількість ящиків зі збірками ЦІМ, що опинилися в Харкові, невідома. Їхня доля була нещасливою. Частину з них пограбовано, ще частину вдалося відправити разом з експонатами Харківського історичного музею потягом на схід. На жаль, 10 жовтня 1941 р. на станції Алексеевка Білгородської обл. цей потяг був розбомблений. Із довідки від 25 січня 1944 р., складеної для Надзвичайної державної комісії зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, дізнаємося: *«З відділу Скіфії та грецьких причорноморських колоній евакуйовано всі золоті та срібні речі з розкопок скіфських курганів, унікальні зразки кераміки з розкопок Ольвії, окремі посудини з розкопок “полів поховань”*

⁴ На жаль, і в інших публікаціях іноді трапляється це некоректне та не обґрунтоване документами твердження. Див.: Сошніков 2018, с. 184.

та скарби срібних речей VI-VII ст. (Мартинівський скарб та ін.)»⁵ (Государственный архив Российской Федерации, ф. 7021, оп. 116, д. 282, л. 16 об., 25-26; Український вільний університет, фонд П. П. Курінного, спр. 34, арк. 1-2; Себта 2016, с. 22). Як бачимо, єгипетські речі в обох випадках не згадуються. Вони залишилися у фондах музею в окупованому Києві.

До жовтня 1943 р. давньоєгипетські пам'ятки не експонувалися, а зберігалися у фондосховищі створеного німцями приблизно у червні-липні 1942 р. Музею до- і ранньої історії, який із середини січня 1943 р. називався Крайовий музей до- і ранньої історії (КМДРІ), а серед місцевих співробітників — Археологічний музей. Він розташовувався в приміщенні колишнього Музею Леніна (до того Педагогічний музей, нині Київський міський Будинок учителя) за адресою вул. Володимирська, 57. КМДРІ включав археологічні збірки ЦІМ, Центрального антирелігійного музею УРСР (нині його правонаступник Національний заповідник «Києво-Печерська Лавра»), Інституту археології та Інституту геологічних наук АН УРСР. Лівову частку зібрання КМДРІ складали археологічні збірки, не евакуйована частина нумізматичної колекції, архів, фототека і бібліотека ЦІМ, на другому місці за обсягом були матеріали Інституту археології (археологічні збірки, фототека, архів і бібліотека). Очолювали КМДРІ: до листопада 1942 р. др. П. Грімм, приблизно до середини січня 1943 р. тимчасово др. Й. Бенцінг та з другої половини січня 1943 р. проф. Р. Штампус (Сорокіна, Завальна 2014, с. 445-454; Сорокіна, Завальна, Радієвська 2015, с. 288-291; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 811-812; 2018b, с. 16-17).

21 листопада 1942 р. при райхскомісарі України був утворений Крайовий інститут до- і ранньої історії (Landesinstitut für Vor- und Frühgeschichte beim Reichskommissar für die Ukraine) з місцем осідку в Києві «для забезпечення збереження, зберігання і вивчення всіх пам'яток до- і ранньої історії та археологічних знахідок, а також для здійснення націонал-політично важливих досліджень». Компетенція цього інституту поширювалася на всю територію Райхскомісаріату Україна, зокрема на КМДРІ, який відтоді перейшов під його управління (Сорокіна, Завальна 2014, с. 447; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 812).

⁵ Тут і далі переклад з російської М. О. Тарасенка.

У вересні-жовтні 1943 р. у зв'язку з наступом радянських військ археологічні збірки, окремі експонати, допоміжні матеріали, архів, фототека, бібліотека КМДРІ і зокрема давньоєгипетські пам'ятки були вивезені в шести вагонах до Кракова, звідти в лютому 1944 р. у м. Гьохштедт (Höchstädt) в Баварії, а після закінчення війни вже американцями — в Мюнхенський центральний збірний пункт для їхньої реституції (Seitz 2009, S. 143-166, 240-293; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 815-820; 2018b, с. 37-39). Один із потягів з відправленими культурними та археологічними цінностями з українських музеїв до Кракова, а потім Гьохштедта супроводжував колишній директор ВМГ (1926—1933), а у 1942—1943 рр. заступник директора КМДРІ П. П. Курінний, який із 1944 р. проживав у Німеччині, спочатку в Гьохштедті, потім у Мюнхені (Кот 2008, с. 522-523).

У Кракові були складені загальні описи вивезених із Києва музейних колекцій, археологічних збірок та допоміжних матеріалів КМДРІ, з-поміж них і великогабаритних давньоєгипетських пам'яток. Згідно зі складеним німецькою мовою описом, який містив вхідну дату 10 грудня 1943 р., «евакуйовані» до Німеччини були: 1 саркофаг (*Sarkophag*), 4 антроподібних саркофаги (*Mumiensarg*) і якась «модель будинку» (*Hausform*), під якою слід розуміти скриньку для каноп із колишнього зібрання КХПНМ (див. про це далі). Дрібні речі та мумії, які також були вивезені, в опис не потрапили (Кот, Коренюк, Себта 1998, с. 5-6; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 830; Тарасенко 2019b, с. 194: іл. 58, с. 269).

З іншого боку, про вивезення німцями єгипетської збірки й фототеки ЦІМ та ІА дізнаємося з акту про пограбування німецькими загарбниками музеїв на території Києво-Печерської лаври від 3 грудня 1943 р.: «15) Вивезено відділ єгипетських старожитностей — 4 саркофаги, 3 мумії, мумія крокодила, ушебті та інші дрібні предмети. 16) Вивезені всі фото-негативи, як фондів Історичного музею, так і Археологічного інституту Ака[емії] Наук УРСР — до 10000 одиниць» (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 910). Кількість вивезених саркофагів, як бачимо, начебто відрізняється від німецького списку. Київська єгипетська колекція, сконцентрована у ЦІМ, як вище зазначалося, налічувала всього чотири саркофаги та п'ять мумій. Три антроподібні саркофаги були з муміями (№ ас-13456, ас-13457, ас-13458), один (прямокутний) — без

мумії (№ ас-13451) та ще дві окремі мумії людей (№ ас-13393, ас-13438). Очевидно, за четвертий антропоїдний саркофаг (п'ятий загалом) німецького списку було прийнято чохол (футляр) дитячої мумії ЦІМ (інв. № ас-13415), яка нині зберігається в Одеському археологічному музеї (№ 71696), через що виникла така розбіжність у цифрах.

Згідно з німецьким списком, крім скриньки для каноп (у документі «модель будинку»), з колишнього зібрання КХПНМ, яка востаннє згадується в цьому переліку і нині вважається втраченою, було вивезено «Саркофаг». Це саркофаг типу *krsw* (205×76 см), який раніше перебував у зібранні КХПНМ. Його подарував КХПНМ Б. І. Ханенко, який придбав його в 1903 р. в Єгипетському музеї в Каїрі, що продавав предмети з урядових розкопок (Berlev, Hodjash 1998, р. 32, №. 41) (детально про це див. нижче). Показчик відділу археології КХПНМ згадував його як «2. Саркофаг дерев'яний, розписний, епохи Птолемеїв, знайдений у верхньому Єгипті в Акхмімі (Давній Панополіс); на саркофазі знаходиться напис ієрогліфами, небіжчик "Нес-Па-Гутер" син "Гірт-Кхета", народжений від пані "Па-Дю-Хір-Па-Кхот"» (Київський художественный... 1906, с. 57; 1911, с. 55; 1913, с. 55). Він був внесений 15 січня 1924 р. до каталога Першого державного музею, перейменованого в серпні 1924 р. на ВУІМ (кол. КХПНМ), за № 26125: «Саркофаг дерев'яний розмальований, I в. до Р.Х. [...]» з приміткою: «З збірки Б. І. й В. М. Ханенко» (НМІУ, «Археологічний каталог», т. II, кн. IV, с. 145⁶). 29 серпня 1924 р. саркофаг надійшов із ВУІМ у ЛМКП (НА НХМУ, оп. 1, од. зб. 33, арк. 33зв.; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 856; 2018b, с. 37; Романова, Станиціна 2021, с. 36;), а 31 січня 1936 р. — із ВМГ у ЦІМ, де отримав інвентарний № ас-13451: «Саркофаг з віком, дерев'яний, прямокутий, білуватого кольору. На раменах має квадратної форми стовпи, на яких чотири дерев'яні кобчика. Поверхня саркофага вкрита ієрогліфами та малюнками» з припискою: «Саркофаг воїна (№ 3)» (НМІУ, фонди, «Інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7»). Наприкінці війни він перебував у замку Нойбург м. Гьохштедт, звідти 20 листопада 1945 р. під № 1536, наданим у Гьохштедті, надійшов до МЦЗП і отримав новий мюнхенський № 15520.

⁶ На сторінці помилково зазначено рік запису як 1923.

До Картотеки власності мистецьких об'єктів МЦЗП під № 15520 внесено три його частини: а) розписний дерев'яний саркофаг, розміри 200×70×70 см; б) мальовані дерев'яні дошки віка саркофага, розміри 200×30 см; в) зображення померлого на віці саркофага, розміри 175×60×25 см (BArch/B-323/727/15520; див. за № 15520 у базі даних: www.dhm.de/datenbank/ssp). Під час реституції СРСР 15 квітня 1947 р. саркофаг вибув до Берліна, а звідти повернувся до Державного республіканського історичного музею УРСР (ДРІМ, кол. ЦІМ) за актом № 287 від 4 лютого 1948 р. в ящику № У-957 (200×75 см) з мумією всередині (!): «Саркофаг єгипетської мумії, дерев'яний, розписаний сюжетами з єгипетського життя, з мумією всередині!» (НМІУ, відділ обліку, акт № 287 від 4.02.1948 р.). За актом № 1 від 4 вересня 1959 р. цей саркофаг був переданий до Одеського археологічного музею (НМІУ, відділ археології, б/№; див. також НМІУ, фонди, «Інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7», ас-13451) і записаний до інвентарної книги ОАМ за № 71701: «Саркофаг, що за формою імітує будинок зі входами. Віко у вигляді склепіння. На трьох стовпцях — статуетки кобчиків» (Berlev, Hodjash 1998, р. 32, №. 41; Буравчук, Тарасенко 2020, с. 24, 177, іл. 2).

Також до Німеччини були вивезені ще 4 антропоїдні саркофаги (насправді три і один чохол/футляр дитячої мумії – див. вище), вкладені в ящики. Чи були в них мумії, у німецькому документі не уточнювалося. За даними Картотеки мистецьких об'єктів МЦЗП, 15 листопада 1945 р. із Гьохштедта до Мюнхена надійшли три дерев'яні мальовані антропоїдні саркофаги: 1) гьохштедтський № 266/1, мюнхенський № 14210, розміри 180×50×60 см; 2) гьохштедтський № 266/2, мюнхенський № 14210, розміри 200×50×60 см; 3) гьохштедтський № 268, мюнхенський № 14212, розміри 190×40×50 см (BArch/B-323/727/14210, 14212; див. № 14210, 14212 у базі даних: www.dhm.de/datenbank/ssp). У процесі реституції СРСР 15 квітня 1947 р. ці предмети також вибули до Берліна, а звідти повернулися в ДРІМ у 1948 р. Згідно з актами комісії з розподілу цінностей, повернутих із Німеччини, у ДРІМ надійшли три мумії в «ящиках» (імовірно, це ті «ящики», у яких вивозилися антропоїдні саркофаги з муміями) та одна мумія в мальованому саркофазі (НМІУ, відділ обліку, акти № 287, № 641, № 653 від

4.02.1948 р., акт № 739 від 17.02.1948 р.). Крім мумій, акти згадували не внесені до німецького переліку ушебті, скарабеї, прикраси (НМІУ, відділ обліку, акт № 74 від 19.01.1948 р., акт № 199 від 30.01.1948 р.). У серпні 1946 р. відряджена на Ягодинську митницю (Волинська обл.) співробітниця музею Л. П. Шевченко отримала мумію і саркофаг (НА НМІУ, ф. Р-1260, оп. 1-«л», спр. 4, арк. 75). Таким чином, до ДРІМ у 1946—1948 рр. сумарно повернулися всі вивезені згідно з німецьким списком п'ять саркофагів (три антропоїдних, один прямокутний і один чохол від мумії) і всі п'ять мумій, що були в київській єгипетській збірці (Себта 2013, с. 227-229; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 820, 856-860; 2018б, с. 36-37).

У 1958 р. «з метою поповнення антирелігійної виставки заповідника-музею “Києво-Печерська Лавра” експонатами» до Державного історико-культурного заповідника «Києво-Печерська Лавра» (ДІКЗКПЛ) належало передати «давньоєгипетські саркофаги з муміями» у кількості чотирьох одиниць згідно з наказом № 7 від 7 лютого 1958 р. начальника Головного управління в справах культурно-освітніх установ Міністерства культури УРСР В. Буцола (НМІУ, фонди, відділ археології, б/№). По суті, це була передача заднім числом. З 1949 р. по 1963 р. на верхній території ДІКЗКПЛ у корп. 4 діяла виставка «Печери і муміфікація» (Масалова, Жданова 2006, с. 25, 28-29). Тематико-експозиційний план 3-го розділу виставки — «Мощі та муміфікація» розробила в 1949 р. завідувач відділу «Київська Русь» ДРІМ Н. Лінка-Геппенер (див. звіт за 1949 р. відділу «Київська Русь» ДРІМ. Державний архів м. Києва, ф. Р-1260, оп. 2, спр. 25, арк. 12; Києво-Печерська Лавра... 2016, с. 184: коментар 84*). У цьому розділі на виставці були представлені єгипетські пам'ятки: мумія крокодила, віко антропоїдного саркофага, мумія людини (див. фото третього розділу виставки з рукописного путівника по ній: НЗКПЛ, КПЛ-А-1655 та схему огляду виставки за 1952 р. із позначкою «Мумия египетская»: Масалова, Жданова 2006, с. 28). Це свідчить про те, що єгипетські пам'ятки, які нині зберігаються в Національному заповіднику «Києво-Печерська Лавра», — мумії людини (КПЛ-Арх-827), крокодила (КПЛ-Арх-826), два віка саркофагів (КПЛ-Арх-829, КПЛ-Арх-838), скриня саркофага (КПЛ-Арх-828), були передані туди у 1949 р. на ви-

ставку «Печери і муміфікація», а офіційне оформлення відбулося лише в 1958 р.

У 1959 р. відбулося останнє велике перемищення київської колекції єгипетських старожитностей, яке було наслідком тогочасної загальносоюзної тенденції до укрупнення колекцій провінційних музеїв за рахунок надходжень із великих зібрань столиць радянських республік. Згідно з розпорядженням Міністерства культури УРСР № 200-р від 10 серпня 1959 р. за підписом заступника міністра Г. Шаблія (Тарасенко 2019б, с. 195, іл. 60), в Одеський археологічний музей (ОАМ) було передано сім предметів із фондів ДРІМ (Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 857-859, прим. 114; 2018б, с. 36). Ці предмети передано в ОАМ згідно з актом № 1 від 4 вересня 1959 р. (НМІУ, відділ археології, б/№). Список переданих предметів такий: «1. Саркофаг із мумією жерця № ас-13456⁷. 2. Саркофаг із мумією співачки № ас-13457. 3. Саркофаг воїна (без мумії) № ас-13451. 4. Саркофаг невідомого (без мумії) № ас-13458. 5. Футляр від мумії маленької дитини № ас-13415. 6. Ступня лівої ноги мумії № ас-13413. <7. Канона вапнякова № ас-13337>⁸» з однією відмінністю — саркофаг Несмут (в акті «Саркофаг невідомого [...] № ас 13458») по прибутті в Одесу виявився з «останками мумії». В ОАМ цим артефактам надали інвентарні № 71695-71701 (Тарасенко 2019б, с. 33-34, 195, іл. 60).

Окремі зауваження за змістом

Монографія-каталог О. О. Романової та Г. О. Станиціної містить низку помилкових суджень і неточностей як з позиції музейної історії, так і єгиптології. Наведемо найголовніші з них.

1. На с. 14 авторки згадують про порятунок під час окупації Києва архівних фондів ІА, викинутих німцями на вулицю з його будинку на бул. Т. Шевченка, 14, де вони лежали яйись час під дощем. «Співробітники Інституту археології підбирали їх і переносили те, що ще не намокло остаточно, до сусідньої будівлі (нині Педагогічний музей)». Такий епізод, справді, мав місце. Приблизно наприкінці вересня – початку жовтня 1941 р. німецькі військові, які зайня-

⁷ Номер за довоєнною інвентарною книгою ЦІМ (НМІУ, фонди, «Інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7»).

⁸ Вписано олівцем.

ли будинок ІА, викинули на вулицю архівні матеріали інституту та картотеку Комітету охорони пам'яток культури при НКО УРСР, який також тут містився. Але перенесли ці матеріали співробітники ІА не до Педагогічного музею (нині Київський міський Будинок учителя), а до двох будинків АН УРСР по вул. Леніна (нині Богдана Хмельницького), 15 та вул. Короленка (нині Володимирська), 55. У Педагогічний музей по вул. Володимирська, 57 ІА перемістився пізніше — в травні-червні 1942 р. (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 301-302, 406; Іванцова-Костенко 2005, с. 104). Красномовно про цей епізод свідчить лист археолога І. М. Самойловського (1881—1973) від 26 червня 1942 р. до керівника Окружного управління до- і ранньої історії Київської генеральної округи (цю посаду обіймав тоді др. П. Грім), опублікований у додатку № 4.

2. На с. 28 авторки зазначають, що закупівля єгипетських артефактів Б. І. Ханенком відбулася в *«часовому проміжку між 1903 р., коли ці артефакти були виставлені в Каїрському музеї для продажу, що відповідно було задокументовано, і 1905 р., коли про цей факт було вказано у покажчику до Київського художньо-промислового музею»*.

Насправді єгипетські старожитності Б. І. Ханенко (1849—1917) придбав під час його подорожі в Єгипет для попередника цього закладу — Київського музею старожитностей та мистецтв у 1903 р. (Известия... 1903, с. 51-52; Ковтанюк, Шовкопляс 1995, с. 7-8), і саме для нього того ж року було видано дійсно перший покажчик єгипетської колекції під назвою «Киевский музей. Древности Египта» (Киевский музей... 1903; див. докл. Буравчук, Тарасенко 2020, с. 22-28, 177-178). На підставі наявних публікацій можна спробувати навіть конкретизувати час, коли Б. І. Ханенко міг придбати артефакти в Каїрському музеї. Перший опис київської колекції єгипетських предметів має хронологічний маркер: «Дозволено цензурою Киев, 23 Мая 1903 г.» (Киевский музей... 1903, с. 2).

Згідно з цим описом, серед єгипетських старожитностей, придбаних Б. І. Ханенком в Каїрі, був саркофаг, який належав чоловікові на ім'я *«Нес-Па-Нутер, син Гірт-Кхета, народжений від пані Па-Дю-Хір-Па-Кхот»* (Киевский музей... 1903, с. 9). Це саркофаг типу *krsw*, що належав за сучасним читанням Неспанечеру, сину Хор(ем)ахбіта та Тадіхорпахер-ред (див. нижче). Із 1959 р. він зберігається в зі-

бранні ОАМ під інв. № 71701, але не експонується (Berlev, Hodjash 1998, p. 32, No. 41).

У 1905 р. цю саму пам'ятку згадує в одній зі своїх статей німецький єгиптолог В. Шпігельберг. Він наводить імена власника саркофага та його батьків, а також зауважує, що ці дані йому повідомив колега Г. Штайндорф, який переписав їх із саркофага в залі продажів (*Salle de vente*) Каїрського музею взимку 1903 р. (Spiegelberg 1905, S. 85). Таким чином, період часу, протягом якого Б. І. Ханенко придбав, доправив до Києва й підготував єгипетські артефакти до експонування, це січень-травень 1903 р. Цю колосальну роботу було проведено в надзвичайно короткий термін, що вочевидь потребувало від учасників цього процесу чималих зусиль. Перші згадки в пресі про придбання Б. І. Ханенком колекції єгипетських старожитностей датуються червнем 1903 р. (Московские ведомости, 14.06.1903, № 161; Исторический вестник, июнь 1903, с. 1152; Известия... 1903, с. 51-52).

Упродовж 1903—1904 рр. експонована в Київському міському музеї старожитностей та мистецтв (попередник КХПНМ) єгипетська колекція була приватною власністю Б. І. Ханенка. Власне, подарувати її музейній установі він вирішив лише в грудні 1904 р. з нагоди освячення та офіційного відкриття КХПНМ, яке урочисто відбулося 30 грудня 1904 р. Цю подію широко висвітлювала газета «Киевлянин»: *«... голова правління, Б. І. Ханенко [...] заявив про пожертву музею з нагоди його освячення всіх, які нині перебували в музеї колекцій В. М. та Б. І. Ханенків. [...] Крім цих колекцій, що мають місцевий характер, В. М. та Б. І. Ханенки жертвують музею і свою колекцію єгипетських старожитностей. Усі пожертвування В. М. та Б. І. Ханенків складають близько 2900 предметів і оцінюються в 67000 рублів»* (Киевлянин 1904, с. 4).

3. На с. 29 і далі неодноразово по тексту (напр. с. 124, 129) та в інших публікаціях одного з авторів (Романова 2017, с. 187-188) указано, що укладачем опису єгипетської колекції в «першому» виданні покажчика від 1905 р. є видатний український археолог В. В. Хвойка (1850—1914). Це твердження хибне. Як указано вище, перший опис зібрання єгипетських старожитностей із колекції Б. І. Ханенка було зроблено в 1903 р., і надалі він без змін перевидавався в кількох випусках «Краткого указателя предметов» відділу археології КХПНМ

за 1905, 1906, 1911 та 1913 рр. (Киевский художественный... 1905, 1906, 1911, 1913). Проте у виданні 1906 р. вказано ініціали автора передмови та опису єгипетської колекції — «Б. Х.» (Киевский художественный... 1906, с. 56). Безперечно, це *Богдан Ханенко*, а не Вікентій Хвойка, який зробив опис лише археологічного зібрання музею.

4. На с. 31 автори наводять дані про склад лота № 6 із т. зв. «дару хедива». Мова йде про старожитності з відкритого 1891 р. у місцевості Дейр ель-Бахрі в Західних Фівах т. зв. другого тайника мумій, відомого під назвою Баб ель-Гусус. У двох підземних галереях цього тайника було виявлено 153 жрецькі поховання часу XXI династії, і він залишається найбільшим із досі відомих колективних поховань єгипетської аристократії (див. докладніше Niwiński 1988, р. 25-27; Lipińska 1993-1994, р. 48-59; Sousa 2017, р. 21-33; Sousa, Amenta, Cooney 2021, р. 11-23). 1893 р. правитель Єгипту хедив Аббас II Хільмі (1874—1944) вирішив подарувати частину знайдених у тайнику артефактів 17 дружнім країнам. У результаті жеребкування (а не «аукціону», як стверджують авторки монографії на тій самій с. 31), проведеного 10 червня 1893 р. в Каїрі, Російській імперії дістався лот № 6. У лютому 1894 р. ці артефакти доставлено морем до Одеси.

У Державному архіві Одеської області (ДАОО) зберігається лист єгипетської Служби старожитностей французькою мовою з описом складу цього лота (ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 2022, арк. 6-7; див. публікацію цього документу: Тарасенко 2019b, с. 245-253). Посилаючись на цей лист, авторки на с. 31 вказують, що лот складався з п'яти саркофагів, трьох «погребальних скриньок» та 46 «статуєток (чи ушебті)». Утім, ці дані не відображають реальний склад лота. Річ у тім, що авторки при розгляді цієї проблематики посилаються на дослідження ХХ ст. С. В. Доніча (публікації відсутні), Л. П. Латішевої (Латышева 1963, с. 127-128), а також на неопублікований каталог єгипетської колекції ОАМ О. Д. Берлева та Н. Г. Доконт (Берлев, Доконт 1983). Натомість проігноровано доволі велику історіографію, яка склалася на сьогодні щодо лота № 6, і зокрема в Україні (напр., Тарасенко 2017; 2019a; 2020; Tarasenko 2021).

Нові архівні документи з ДАОО вказують, що лот № 6 складався із шести саркофагів, чотирьох мумійних кришок, трьох скриньок для ушебті, трьох фрагментів пелен мумій та

92 ушебті (Тарасенко 2019b, с. 19-20). Кількість 46 у лоті Служби старожитностей пояснюється тим, що в ньому надано список імен власників ушебті, а до лота входило по два ушебті кожного власника. Також помилкове твердження авторки, що начебто всі старожитності з дару хедива спочатку планувалося залишити в «Одеському міському музеї» (с. 31), яке не підтверджується документально. У дійсності документи свідчать, що при огляді ящиків зі старожитностями в Одеському порту представник Одеського товариства історії та старожитностей відмовився тимчасово розмістити їх у музеї товариства через брак місця (Тарасенко 2019b, с. 15-60).

1895 р. в Новоросійському (Одеському) університеті відбувся розподіл старожитностей лота № 6 на десять частин та розсилка їх різним музеям при вищих навчальних закладах Російської імперії. Одна з частин залишилась в Одесі, в Музеї красних мистецтв і старожитностей при університеті. Авторки рецензованої монографії-каталога коректно вказують локації, куди були направлені частини лота № 6, посилаючись загалом на статтю А. А. Карцева (Карцев 1962, с. 259-269), тоді як в ній зазначеній проблемі було присвячено лише невеликий малоінформативний абзац. Детально ж про це йдеться в документах з Російського державного історичного архіву, а саме у справі з промовистою назвою «Дело департамента народного просвещения о распределении в дар правительством хедива памятников древности, 14 марта 1894 г. — 7 сентября 1895 г.» (ф. 733, оп. 142, спр. 1287) (публікацію цього комплексу джерел див.: Тарасенко 2020).

На с. 32 авторки коректно вказують, що одна з частин лота № 6 (саркофаг Несмут, комплект А.48 / ex Cairo J.E. 29634) була доставлена 1895 р. в Археологічний музей при Університеті св. Володимира в Києві, але ставлять під сумнів, що туди були направлені ушебті. Це аргументується тим, що: «Список статуєток (чи ушебті) із документу із ДАОО⁹ фіксує імена власників ушебті (чи статуєток). З іншого боку, список Б. А. Тураєва (Тураев 1899¹⁰, с. 207) вказує імена власників ушебті із Археологічного музею Київського Імператорського університету

⁹ Мова йде про вище згадуваний супровідний лист Служби старожитностей до лота № 6.

¹⁰ Авторки вказують між тим некоректний рік цієї публікації: 1900.

Святого Володимира. Але імена в обох списках не збігаються».

Насправді до вказаного музею, окрім саркофага Несмут, було відправлено 10 ушебті та один фрагмент пелени мумії (Тарасенко 2019b, с. 20, 29). Імена за списками Служби старожитностей та Б. О. Тураєвим насправді збігаються. Ушебті № 4, 5 за Б. О. Тураєвим можуть бути ідентифіковані з № 13 («Ankh n mou» = Анхенмут) або № 18 («Vok n mou» = Бакенмут) за списком Служби старожитностей¹¹. Ушебті № 6, 7 за Б. О. Тураєвим (Тураєв 1899, с. 207) відповідають № 46 («Nesi ra hiran» = Несіпахерана), № 10, 11 (Тураєв 1899, с. 207; пор. Berlev, Hodjash 1998, р. 95, No. 84, 85) відповідають № 38 («Nesi amon» = Несіамун), № 12, 13 (Тураєв 1899, с. 207; пор. Berlev, Hodjash 1998, р. 95, No. 86, 87) відповідають № 33 («Ankh s n mat» = Анхесенмут). Отже, загалом кількість ушебті з іменами в київському зібранні, які можна ідентифікувати як такі, що походять із Баб ель-Гусус, складає вісім. На ще двох, № 8, 9 за Б. О. Тураєвим, написи вже виявилися стертими (Тураєв 1899, с. 207). Таким чином, усі десять ушебті з київської частини лота № 6 наприкінці ХІХ ст. були в київському університетському зібранні (пор. Berlev, Hodjash 1998, р. 95, No. 86, 87). Натомість невідомою є сучасна локалізація цих статуеток.

5. На с. 32 щодо саркофага жінки на ім'я Хонсуїрдіс авторки зазначають: *«Його походження невідоме, саркофаг не належав до речей, перерахованих у дарі хедива».* Справді, у дарі хедива цього саркофага не було, але він був у збірці Археологічного музею Київського університету. В інвентарній книзі він записаний разом із мумією, що знаходилася в ньому, під № 1207: *«Мумія — жінчина и ее гроб. [Найдено] в Египте. Пожертвовано 19 мая 1860 г. воспитанником нашего Университета Лазарем Иосифом Шкуратовским»* (НМІУ, відділ археології, «Книга для записи вещей Музея древностей и искусств Императорского университета св. Владимира. По разряду древностей»). У Б. Тураєва: *«(1207 по описи). Деревянный саркофаг с мумией, поздняго желтаго типа Ливийской эпохи. 1,27 м дл[ина]. 0,82 м ш[ирина] крышки. 0,735 м ш[ирина] дна»* (Тураєв 1899, с. 205). Імовірно, разом

¹¹ Транслітерація Тураєва *Ih(?)n-Mwt* (Тураєв 1899, с. 207, № 4, 5) допускає варіанти ототожнення як з *3nhn-Mwt* (№ 13), так і з *V3k-n-Mwt* (№ 18). Пор.: Berlev, Hodjash 1998, р. 95, No. 82, 83.

з іншими давньоєгипетськими пам'ятками АМ КУ саркофаг Хонсуїрдіс 22 грудня 1928 р. було передано до ВМГ (безпосередньо мумія і саркофаг у витягу з інвентарної книги фондів ВМГ не згадуються, але записані інші єгипетські пам'ятки АМ КУ — див. НА НМІУ, ф. Р-1260, оп. 1-д, од. зб. 31, арк. 13-17, 19 та ін.), а 31 січня 1936 р. надійшов до ЦІМ і отримав № ас-13457: *«Саркофаг з віком дерев'яний, пофарбован[ий] в ясно жовтий колір. Поверхня саркофага розмальована»*, олівцем приписка: *«(саркофаг № 2) — погребение невицы храма».* Саркофаг Хонсуїрдіс із мумією всередині було передано до ОАМ 4 вересня 1959 р. за актом № 1, де він отримав № 71700: *«Саркофаг із мумією співачки з розписом та написами. Загальний фон саркофагу — жовтий. [Дерево]. 169 см. Є тріщини на саркофазі. Мумія без голови».* Імовірно, голова цієї мумії зберігалася в ЦІМ за інв. № ас-13412 — «голова від мумії» (Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 858; 2018b, с. 38).

6. На с. 32-33 авторки рецензованої праці розглядають приватну колекцію давньоєгипетських старожитностей А. В. Прахова (1846—1916). Це зібрання, за даними Б. О. Тураєва, нараховувало 157 артефактів (Тураєв 1899, с. 208-216), які перебували в Києві до 1897 р., коли А. В. Прахов переїжджає до Санкт-Петербурга, де очолює університетську кафедру історії красних мистецтв. При цьому авторки допускаються суттєвих неточностей.

Щодо колекції Прахова вони зазначають: *«Невідомо, де зараз перебуває ця колекція, можливо, що деякі із предметів, представлених на негативах Наукового архіву Інституту археології НАНУ, можуть походити із колекції А. В. Прахова, наприклад, рука людської мумії»* (с. 33). Насправді, доля єгипетської колекції Прахова добре відома. У 1897 р. він перевозить її до Санкт-Петербурга. Надалі його колекція потрапляє до Ермітажу, а пізніше її (за винятком т. зв. «папірису Прахова») придбав московський Музей образотворчих мистецтв, і вона нині перебуває в зібранні Державного музею образотворчих мистецтв ім. А. С. Пушкіна (Коростовцев, Ходжаш 1960, с. 117; Hodjash 2002, р. 57-64). Цікаво, що авторки, розповідаючи про А. В. Прахова, двічі посилаються на повний текст присвяченої йому статті М. О. Коростовцева та С. І. Ходжаш (прим. 30 та 32 на с. 33), де є відповідна інформація про долю його колекції (Коростовцев, Ходжаш 1960, с. 111-118).

Отже, жодного стосунку до старожитностей на досліджуваних негативах із НА ІА НАНУ колекція А. В. Прахова не має. Утім, в музейних зібраннях України, дійсно, є предмети з колишньої колекції Прахова. Відомо, що в зібранні приватного Лубенського краєзнавчого музею графині К. М. Скаржинської (Райзер) (1853—1932) було понад 20 давньоєгипетських пам'яток (Супруненко 2000, с. 184). Більшість із них (кілька артефактів — це місцеві археологічні знахідки) в музей К. М. Скаржинської подарував саме А. В. Прахов. У 1906 р. Лубенське зібрання було передано до Природничо-наукового музею Полтавського земства, а надалі ці речі увійшли в колекцію Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (Супруненко 1986).

7. На с. 122-126 (іл. 1-16) авторки дають опис негативів із зображенням процесу реставрації згадуваного вище саркофага Неспанечера (*Ns-p3-ntr*)¹² сина Хор(ем)ахбіта (*Hrw-(m-)3h-bjt*) та Тадіхорпахеред (*T3-dj(t)-Hrw-p3-Hrdw*), який із 1959 р. зберігається в ОАМ під інв. № 71701. При цьому на с. 123 вони зазначають, що «саркофаг із таким же іменем власника згадувався в статті Шпігельберга, він бачив саркофаг Неспанечера сина Горемахбіта та Тадігорпахеред в експозиції на продаж в Каїрському єгипетському музеї в 1903 р.». Вище ми вже зазначили, що В. Шпігельберг пише у своїй статті, що не бачив цього саркофага особисто, а дані про нього йому надав із Каїра Г. Штайндорф (Spiegelberg 1905, S. 85).

Далі, на с. 124 зазначено: «цей саркофаг ніколи раніше не був опублікований у фотографіях, хоча він був включений до каталога О. Д. Берлева та С. І. Ходжаш під № II-41, але тут було подано лише короткий опис та переклад написів». По-перше, у каталозі О. Д. Берлева та С. І. Ходжаш надано переклад лише частини написів саркофага ОАМ № 71701 (Berlev, Hodjash 1998, р. 32, No. 41). По-друге, світлина цього саркофага (фото НЗКПЛ № КПЛ-Ф-11879) вже двічі публікувалася в 2019 та 2020 рр. (Тарасенко 2019b, с. 213, іл. 96; Буравчук, Тарасенко 2020, с. 177, іл. 2).

8. На с. 126-129 (іл. 17-32) авторки описують негативи світлин доволі цікавого «комплекту», який складався з віка анонічного чоловічого саркофага, що нині зберігається в НЗКПЛ,

інв. № КПЛ-Арх-838 (Niwiński 1988, р. 144, No. 217; Berlev, Hodjash 1998, р. 20, No. 17, pl. 39 (П.17)) та корпусу іншого анонічного чоловічого саркофага інв. № КПЛ-Арх-828 (Berlev, Hodjash 1998, р. 32, No. 38, pl. 57-59 (П.38)). Обидва датуються XXI династією. Авторки роблять припущення, що ці частини саркофагів походять із колишньої колекції КММСМ/КХПНМ, хоча ця ідентифікація вже була зроблена та обгрунтована раніше (Тарасенко 2019b, с. 60-64, 212, іл. 94-95). У покажчиках до цієї колекції даний комплект має № 1, причому до нього входила також і мумія людини (Киевский музей... 1903, с. 9, № 1; 1906, с. 57, № 1; 1911, с. 55, № 1; 1913, с. 55, № 1), яка нині зберігається в тих же фондах НЗКПЛ (інв. № КПЛ-Арх-827).

Далі авторки не погоджуються з думкою О. Д. Берлева та С. І. Ходжаш, що віко та корпус належать до різних поховальних комплектів (с. 127) та, виходячи з аналізу негативів і близьких розмірів, роблять висновок, що «обидва об'єкти можуть вважатися двома відповідними частинами однієї пам'ятки» (с. 128). Мало того, згадується, що «Олена Романова разом із др. Ф. Тірадрітті мали можливість обстежити його в червні 2018 р.» (с. 128, прим. 18). Утім, у дійсності цей комплект є штучним: віко, корпус та мумія належать до різних поховальних комплектів, причому мумія (яка насправді є жіночою), судячи з усього, може бути датована ще Новим царством. Зокрема стилістика оформлення корпусу саркофага КПЛ-Арх-828 може свідчити про наслідування фіванського стилю кінця XXI династії і, можливо, була виготовлена в майстерні околиць Фів або якогось провінційного міста Верхнього Єгипту. Ба більше, деревина, з якої виготовлено корпус та віко, є різною. Віко КПЛ-Арх-838 виготовлено якісніше і з більш важкої деревини (імовірно, з кедр), і вона набагато важча за корпус саркофага¹³.

Отже, розглянутий «комплект» із віка та корпусу саркофага та мумії був складений із більш-менш подібних за розміром частин саркофагів спеціально для продажу в *Salle de vente* Каїрського музею старожитностей на початку XX ст. (цей музей розпочав свою роботу в новому приміщенні на площі Тахрір лише в

¹² Авторки дають посилання на некоректні сторінки словника Г. Ранке з цим іменем: Ranke H., I, 176.6 (Романова, Станиціна 2021, с. 122, прим. 1) — правильно: I, 175.6.

¹³ Починаючи з 2017 р. М. О. Тарасенко неодноразово досліджував ці елементи саркофагів, зокрема з проф. А. Нівинським (Варшава). Огляд мумії було здійснено в 2019 р. М. О. Тарасенком і антропологами О. Козак (Київ) та Д. П'ямбо-Москаллі (Вільно).

1902 р.). Імовірно, продаж комплекту був вигіднішим, ніж окремих частин.

9. На с. 129-131 (іл. 33-41) авторки розглядають негативи світлин віка саркофага, яке нині зберігається у фондах НЗКПЛ (інв. № КПЛ-Арх-829). Із невідомих причин при описі цього об'єкта не наводиться наявна історіографія його дослідження та дані щодо імені його власниці тощо (Берлев, Ходжаш 1991, с. 48, № 47; Berlev, Hodjash 1998, р. 31-32, No. 37, pl. 29 (П.37.1, П.37.2); Тарасенко 2018, с. 124-129; 2019а, с. 69-100). Далі подано датування цього об'єкта XXVI династією, тоді як насправді його слід датувати часом XXV династії (680—656 рр. до н. е.) (Тарасенко 2019а, с. 81-87; Tarasenko, Elias 2022).

10. Далі на с. 132-135 (іл. 51-78) авторки звертаються до негативів світлин саркофага, який належав фіванській жриці на ім'я Несмут (XXI династія), що нині зберігається у зібранні ОАМ (інв. № 71695). Цей саркофаг походить із лота № 6 тайника Баб ель-Гусус (у рецензованій роботі некоректно «Баб Ель-Гасус» на с. 132). Як і у випадку із саркофагом НЗКПЛ КПЛ-Арх-828, практично відсутня бібліографія стосовно цієї пам'ятки (Тураев 1899, с. 198-207, табл. VIII; Дзис-Райко 1983, с. 98, № 195 (надано некоректний інв. № 71700), с. 99, № 196; Niwiński 1988, р. 120, No. 91 (надано некоректний інв. № 71700); Berlev, Hodjash 1998, р. 14-16, No. 10, pl. 28-29 (П.10); Belova, Ivanov 2002, р. 113-118; Aston 2009, р. 172, TG 721; Tarasenko 2017, р. 532; Тарасенко 2019б, с. 50-59, 196: іл. 61-62).

На с. 133 цитується уривок із супровідного листа Служби старожитностей до лота № 6 з описом саркофага Несмут (ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 2022, арк. 3; Тарасенко 2019б, с. 246)¹⁴ та його переклад на російську О. Д. Берлева: «Дуже красивий саркофаг знатної дами, співачки Аммона Ра, царя богів, музикантки з рукою для Маут, великої володарки Ашеру, "Несмут". Гарний картонаж, зображення Хора-немовля в диску. На зовнішній стороні саркофага (стоять) Ісіда і Нефтіда, які дбають про тіло Осіріса. На внутрішній — персонаж, у якого видно тільки голова та рука, яку він простягає,

щоб охопити (символ) Аменті на голові богині Заходу. Замкнена на засуви двері іншого світу — в іншому кінці саркофага. Праворуч і ліворуч фігура Осіріса, що піднімається зі свого ложа для воскресіння» (Тарасенко 2019б, с. 246, 248-249).

Авторок тут цікавить питання загадкового «картонажу» в цьому описі¹⁵, і вони роблять таке припущення: «...термін "картонаж" у цьому документі означає або накривку мумії або ж інший об'єкт, який до гробу Несмут не мав стосунку. Оскільки жодних слідів накривки мумії Несмут в інших документах, що стосується її саркофага, не зафіксовано, то можливо, що так названо саме віко саркофага» (с. 133, прим. 26). Що стосується мумійного віка («накривки») з комплекту Несмут, то воно зберігається в Каїрському музеї старожитностей — Cairo CG 6007 (Chassinat 1909, р. 22-23, No. 6007; Niwiński 1988, р. 120, No. 91; Aston 2009, р. 172, TG 721). На жаль, авторкам залишилися невідомими публікації, де була вирішена загадка «картонажу» Несмут (Крол 2017, с. 999; Тарасенко 2019б, с. 249, прим. 1).

Насправді в описі дійсно йдеться не про окрему пам'ятку, як уже неодноразово вказували дослідники, а надано опис декоративної програми саркофага Несмут, точніше, декору внутрішньої частини його корпусу, де є всі згадані зображення. Тут є руки, простягнуті, щоб охопити (символ) Аменті на голові богині Заходу (рис. 1); є двері іншого світу (Дуату) (рис. 2) і фігура Осіріса, який піднімається зі свого ложа для воскресіння (рис. 3). Що ж стосується французького опису зі згадкою «картонажу», то О. О. Крол перекладає це речення так: «Гарне зображення (в техніці картонажу) немовля Хора в диску» (Крол 2017, с. 999).

11. На с. 136-137 авторки розглядають негативи світлин двох мумій (іл. 79-82) і окремої частини — муміфікованої руки в пеленах (іл. 83-84). Зроблено правильне спостереження, що жодна із зафіксованих на негативах мумій не є зображенням жіночої мумії із зібрання НЗКПЛ (інв. № КПЛ-Арх-827), згадуваної вище. Утім, жодних припущень щодо їхньої сучасної локалізації не запропоновано: «...теперішнє місцезнаходження ... невідоме» (с. 137).

¹⁴ Цей документ не унікальний, відомі ще дві його копії: Архив внешней политики Российской империи, ф. 820: Генеральное консульство в Египте, оп. 1, д. 202, л. 7-8зв. (Крол 2017, с. 997-999, 997, рис. 3; Kroл 2018, р. 304-305, fig. 6.1-3); Список імен володарів ушебті (ДАОО, ф. 45, оп. 8, спр. 33, арк. 23).

¹⁵ Це саме питання цікавило й О. Д. Берлева: «Не вполне ясно, идет ли речь об особом памятнике, картонажном чехле мумии, или же описывается саркофаг. Как будто бы первое. Если так, то местонахождение картонажа неизвестно» (Берлев, Доконт 1983, с. 9, прим. 24).

Рис. 1. Зображення богині Аменті на внутрішній поверхні корпусу саркофага Несмут (ОАМ № 71695) (фото М. О. Тарасенка; © ОАМ)

Fig. 1. The image of goddess Amenti on the internal surface of the Nesmut's coffin, OAM no. 71695 (photo by M. O. Tarasenko; © OAM)

Рис. 2. Зображення входу до Дуату на внутрішній поверхні корпусу саркофага Несмут (ОАМ № 71695) (фото М. О. Тарасенка; © ОАМ)

Fig. 2. The image of the Duat gates on the internal surface of the Nesmut's coffin, OAM no. 71695 (photo by M. O. Tarasenko; © OAM)

Насправді доля всіх мумій із київських зібрань досить добре відома. Після реституції з Німеччини в 1948 р. єгипетська колекція надійшла до ДРІМ, а пізніше, в 1949 р. (офіційно у 1958 р.), її частину було передано для експонування на виставці «Печери і муміфікація» в Державному історико-культурному заповіднику «Києво-Печерська Лавра» (нині НЗКПЛ), який отримав і одну з мумій людини (власне, КПЛ-Арх-827), а також мумію крокодила (див. про це вище в розділі щодо Другої світової війни і повоєнного часу).

Згідно з вище згадуваним розпорядженням Міністерства культури УРСР № 200-р від 10 серпня 1959 р., в ОАМ було передано сім предметів із фондів київського ДРІМ за актом № 1 від 4 вересня 1959 р. (НМПУ, відділ археології, б/№; Радієвська, Себта, Сорокіна 2018а, с. 857-859, прим. 114; 2018b, с. 36), серед них три мумії (одна з них належала дитині) та окремо ще й муміфіковану ступню ноги (ЦІМ/ДРІМ № ас 13413 = ОАМ № 71697)¹⁶. Цілком імовір-

но, що зображена на негативі 51.1.75 муміфікована частина ноги (іл. 82) і є згаданою ступнею ноги ОАМ № 71697. Цікаво, що авторки вважають, що на негативі також зображено «*фальшивий сувій папірусу*» (с. 96, іл. 82), але нам невідома практика розміщення в ногах імітацій або реальних поховальних папірусів.

12. На с. 140 авторки описують негативи світлин об'єкту, ідентифікованого як «*скринька для ушебті*» (іл. 93-102) (рис. 4). Така ідентифікація базується на визначенні цього об'єкта в описах КММСМ/КХПНМ: «*Скриня дерев'яна, розписана, для зберігання статуєток, іменованих "Відповідачі", які клалися з небіжчиком у похованні*» (Киевский музей 1903, с. 9, № 3; Киевский художественный... 1906, с. 57, № 3). У дійсності розміри, дизайн та оформлення вказують, що на негативах зображено інший вид поховального приладдя — скриньку для каноп (Aston 2000, р. 159-178).

На відміну від скриньок для ушебті, скриньки для каноп мають видовжену догори форму, яка відтворює ієрогліф-ідеограму на позначення архаїчного нижньоєгипетського святили-

¹⁶ Згідно з документацією ОАМ, мумія із саркофага ЦІМ/ДРІМ № ас-13456 (ОАМ № 71699) була «без ступней ног».

ща в *Dp* (Буто) *pr-nw* (GSL O21). Базовими елементами їхнього оформлення є зображення повторюваних знаків *tit* (GSL V39, т. зв. «вузол Ісиди») та *dd* (GSL R11) (див. негативи 57,1,87-89), а також богинь-охоронниць тіла небіжчика: Ісиди, Нефтіди (цю пару зображено на негативі 57.1.86), Нейт і Серкет (пор. негатив 57.1.101: Романова, Станиціна 2021, іл. 102). Як приклад, можна назвати «еталонний» дизайн скриньки для каноп Тутанхамона Saigo J.E. 60687 (рис. 5: 1—2). За стилістикою оформлення скриньку на розглянутих негативах можна віднести до Пізнього періоду (рис. 6, 7) пор. Vienna A6611; Aston 2000, p. 172, pl. 16 і Leiden F.1847/9.2; pl. 17).

13. Крім того, залишилася неідентифікованою низка зображень предметів на опублікованих негативах.

На негативах 57.1.76 та 57.1.77 зображено муміфіковану кисть руки в пеленах (іл. 83, 84). Авторки припустили, що вона може походити з колишньої колекції А. В. Прахова, «але доля цієї колекції невідома, немає жодних документальних підтверджень, що вона була передана в якийсь із київських музеїв» (с. 137). Вище вже було зазначено, що доля колекції Прахова, навпаки, є добре відомою, нині вона перебуває в зібранні Державного музею образотворчих мистецтв ім. А. С. Пушкіна в Москві, хоча при огляді цієї колекції С. Ходжаш мумійні фрагменти не згадує (Hodjash 2002, p. 57-64).

Утім, музейна історія цього об'єкту до Другої світової війни відома. Вона походить із колекції Археологічного музею Університету св. Володимира, в інв. книзі якого вона значиться за № 319: «Рука єгипетської мумії» (НМІУ, фонди, «Університетський каталог № 1», с. 10). Далі, в 1928 р. разом з іншими єгипетськими старожитностями її передано у ВМГ, куди вона надійшла 22 грудня 1928 р. і отримала інв. № 14182: «Рука жіночої чи дитячої мумії, загорнена й забинтована в полотно (рука по зап'ястя)» (НА НМІУ, ф. Р-1260, оп. 1-д, од. зб. 31, арк. 15). Відтак 31 січня 1936 р. її було передано до ЦІМ (Радієвська, Себга, Сорокіна 2018b, с. 36), в інвентарній книзі якого є запис про цей об'єкт під № ас-13414: «Кість руки від мумії. Довжина — 23,2 см; ширина — 8,5 см. Єгипет» (НМІУ, фонди, «Інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7»). Найімовірніше, ця

Рис. 3. Зображення воскресіння Осіріса на внутрішній поверхні корпусу саркофага Несмут, ОАМ № 71695 (фото М. О. Тарасенка; © ОАМ)

Fig. 3. The resurrection of Osiris scene on the internal surface of the Nesmut's coffin, OAM no. 71695 (photo by M. O. Tarasenko; © OAM)

«кість руки від мумії» була втрачена в роки Другої світової війни.

На негативах 57.1.101, 57.1.102 та 57.1.103 (іл. 102-104) зображено фрагменти одного об'єкта — судячи з усього, це узголів'я антропоморфного картонажу (чохла мумії)¹⁷, який за стилістикою зображень богині Серкет та жіночої фігури на негативі 57.1.101 (іл. 102) може бути датований Птоломейовським періодом. На жаль, загального вигляду цього об'єкта немає. Можна припустити, що це чохол неопублікованої дитячої мумії ЦІМ/ДРІМ інв. № ас-13415 (нині ОАМ № 71696). В інвентарній книзі ЦІМ він описаний так: «Футляр від мумії маленької дитини. Зроблений з полотна коричневого кольору, з двох половинок. Верхня частина футляра в вигляді обличчя. Довжина 47 см; ширина — 14 см» (НМІУ, фонди, «Інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7»).

¹⁷ Подібну тканинну основу можна також побачити на негативі 57.1.100 (іл. 50), що зображує саркофаг ОАМ № 71700.

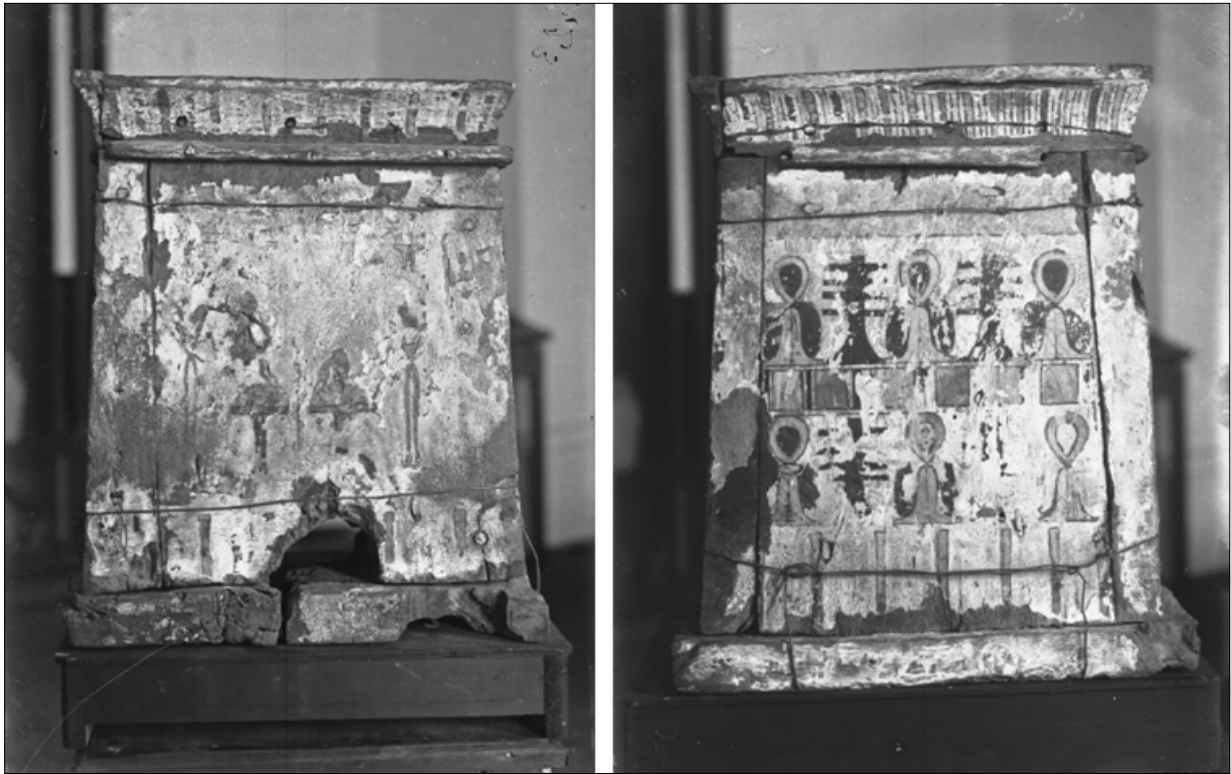

Рис. 4. Фотографії скриньки для каноп із колишньої колекції ЦМ на негативах НА ІА НАНУ 57.1.86 та 57.1.88 (за: Романова, Станиціна 2001, іл. 93, 95)

Fig. 4. The photographs of a canopic box from the former collection of CHM on the negatives of SA IA NASU 57.1.86 and 57.1.88 (after: Романова, Станиціна 2001, іл. 93, 95)

На негативах 57.1.104 та 57.1.105 (іл. 105, 106) зображено внутрішню поверхню віка анонімного чоловічого саркофага ХХІ династії з нинішнього зібрання НЗКПЛ (КПЛ-Арх-838). Зовнішній вигляд цього віка представлено на негативах № 57.1.33—57.1.36, його опис міститься в розділі 4.2 (с. 126-129). Попри вказівку, що одна з авторок цього каталога, О. О. Романова, особисто робила обстеження цього артефакту з італійським колегою в червні 2018 р. (с. 128, прим. 18), цього обстеження виявилось недостатньо для ідентифікації названої пам'ятки на вказаних негативах, зокрема її внутрішньої поверхні.

На негативах 57.1.106, 57.1.107 та 57.1.108 (іл. 107-109) показано не фрагменти «якогось невідомого дерев'яного предмета» (с. 105-106), а спеціальні дерев'яні дощечки, що були призначені для з'єднання віка та корпусу саркофага і вставлялися у спеціальні пази, які добре видно на негативі 57.1.104. Зображення однієї такої дощечки в корпусі саркофага (КПЛ-Арх-828) можна побачити на негативах 57.1.15-57.1.21 (іл. 17-21). На жаль, нині ці дощечки втрачені. Зазначимо, що наявність дощечок і відповідних пазів у корпусі та віку не є

автоматичним доказом того, що вони належали до єдиного оригінального комплекту. Вище вже зазначалося, що цей комплект (КПЛ-Арх-838 і КПЛ-Арх-828) є штучним, з'єднаним із розрізаних поховальних комплектів саркофагів ХХІ династії в Каїрському Музеї старожитностей на початку ХХ ст. спеціально для продажу.

Висновки

Певним кроком у дослідженні київського зібрання давньоєгипетських старожитностей у міжвоєнний період ХХ ст. як із погляду його провенієнції, історії експонування та переміщень, так і єгиптології, є монографія-каталог О. О. Романової та Г. О. Станиціної, у якій опубліковано й досліджено фотонегативи окремих давньоєгипетських пам'яток цього зібрання та ілюстрацій з єгипетської тематики. Відзначаючи важливість введеного в науковий обіг візуального матеріалу, зауважимо, що дослідницька частина монографії-каталога містить, проте, суттєві лакуни з наявної бази українських досліджень з цієї тематики. Єгиптологічна частина праці також має певну кількість повністю або частково помил-

Рис. 5. Скринька для каноп Тутанхамона: 1 — Cairo J. E. 60687 (фото за: Carter 1933, pl. X), 2 — Cairo J.E. 60687 (промальовування за: Stoof 2002, Abb. 187)

Fig. 5. Canopic box of Tutankhamun: 1 — Cairo J.E. 60687 (photo after: Carter 1933, pl. X), 2 — Cairo J.E. 60687 (drawing after: Stoof 2002, Abb. 187)

кових атрибуцій і тверджень та ігнорує наявні наукові публікації за темою. Критично розглянувши працю, рецензенти дійшли дещо інших висновків стосовно причини утворення названої збірки негативів, уточнили обставини, час і місце їхнього створення, по-іншому визначили окремі давньоєгипетські пам'ятки та провенієнцію деяких з них (наприклад, т. зв. «скринька для ушебті», що нині втрачена, є насправді скринькою для каноп).

Київська колекція давньоєгипетських пам'яток (або щонайменше її частина з 232 артефактів) до початку Німецько-радянської війни перебувала з 1936 р. у зібранні Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (ЦІМ), який розміщувався на території Києво-Печерської лаври, на той час Всеукраїнського музейного городка (з 1939 р. Музейного містечка). Ця збірка негативів виникла в процесі підготовки експозиції виставки «Пам'ятки Стародавнього Єгипту» ЦІМ, яка відкрилася 1940 р. у корпусі

сі 8 (нині корп. 8, 9) Києво-Печерської лаври. Досліджувані негативи були створені протягом 1938—1939 рр. Частина їх (109 одиниць) зафіксувала процес реставрації і підготовки до експонування 14 давньоєгипетських пам'яток як окремих речей. Інші 33 негативи є репродукціями відомих ілюстрацій із єгипетської тематики й мали доповнювати експозицію. Один негатив зафіксував момент проведення екскурсії на тлі єгипетських артефактів. Оригінальна збірка налічувала 198 заінвентаризованих негативів із єгипетської тематики, внесених до двох розділів інвентарної книги негативів № 3 ЦІМ — відділу феодалізму (139 одиниць) та відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я (59 одиниць). Чотири негативи-репродукції не було внесено до неї. Це свідчить про те, що збірка негативів була більшою.

Під час Другої світової війни єгипетська колекція та негативи з єгипетської тематики ЦІМ були вивезені 1943 р. через Краків у Німеччи-

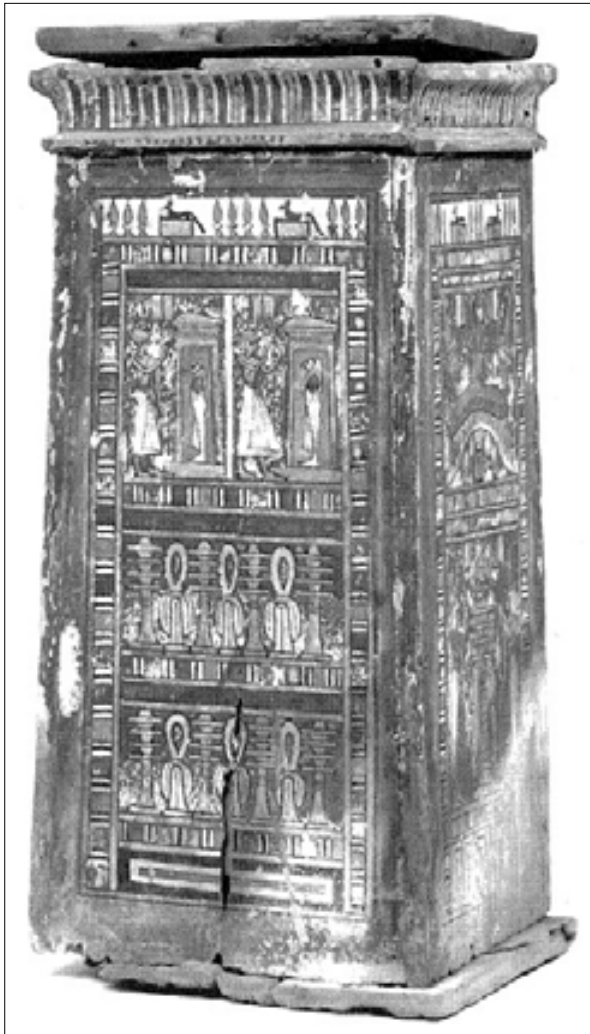

Рис. 6. Скринька для каноп Vienna A6611 (за: Aston 2000, р. 172, pl. 16)

Fig. 6. Canopic box Vienna A6611 (after: Aston 2000, р. 172, pl. 16)

ну і повернулися 1948 р. внаслідок реституції в Державний республіканський історичний музей УРСР (ДРІМ) — пам'ятки, та в Інститут археології АН УРСР — негативи. Пізніше, у 1949 р. (офіційно у 1958 р.), два віка і скриня саркофага, а також дві мумії — людини й крокодила, передано для експонування на виставці «Печери і муміфікація» до Державного історико-культурного заповідника «Києво-Печерська Лавра» (нині вони зберігаються у фондах НЗКПЛ). Ще сім давньоєгипетських пам'яток передано з ДРІМ у 1959 р. в Одеський археологічний музей.

Отже, запропонована рецензія дозволяє виправити наведені в рецензованій монографії-каталозі фактологічні помилки, доповнює зміст невідомими його авторкам архівними документами й бібліографією, а також корегує непра-

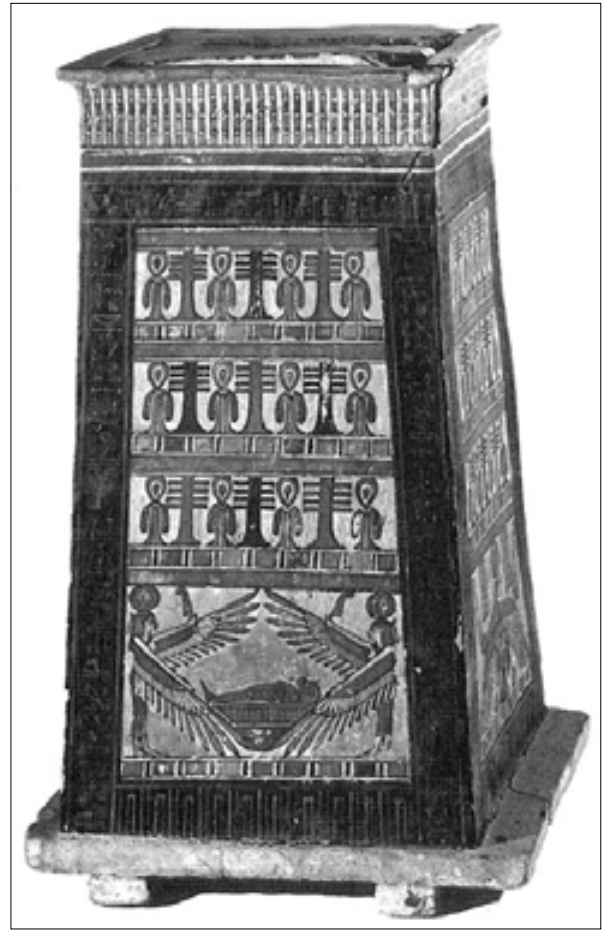

Рис. 7. Скринька для каноп Leiden F.1847/9.2 (за: Aston 2000, р. 172, pl. 17)

Fig. 7. Canopic box Leiden F.1847/9.2 (after: Aston 2000, р. 172, pl. 17)

вильні історичні та єгиптологічні інтерпретації, наведені в праці.

Рецензована монографія-каталог опублікована двома мовами, а отже, доступна широкому колу фахівців і за межами України, що, на жаль, може створювати дещо хибну та неповну картину історії музейних об'єктів давньоєгипетського походження в Україні. Тому бажано авторкам подумати про друге видання монографії-каталога вже з урахуванням усіх зазначених зауважень.

Подяка. Висловлюємо глибоку подяку О. М. Завальній, ст. науковому співробітнику науково-дослідного відділу документальних фондів та фотоматеріалів НМІУ, яка виявила в Науковому архіві музею інвентарну книгу негативів ЦІМ і звернула на неї увагу авторів, та Р. І. Качану, керівнику науково-дослідного відділу історії та археології НЗКПЛ, за консультації й дружню допомогу в атрибуції М. І. Касперовича на одному з негативів (фото) з НА ІА НАНУ.

Рис. 8. Негативи з НМІУ: 1 — єгипетський шадуф (ст. інв. № 45); 2 — полювання з металюною палицею на водяну птицю (ст. інв. № 46); 3 — битва Рамзеса II з хетами (ст. інв. № 54); 4 — бог Хнум (ст. інв. № 47); 5 — гончарне виробництво (ст. інв. № 48); 6 — покарання неплательника податків (ст. інв. № 56); 7 — процес виноробства (ст. інв. № 61); 8 — мисливці додинастичного Єгипту (ст. інв. № 57); 9 — несуть податки, вивід неплательників податків (ст. інв. № 49); 10 — палетка фараона Нармера (ст. інв. № 59); 11 — кам'яні зернотерки (ст. інв. № 55); 12 — імена Птолемея і Клеопатри, що стали ключем до прочитання ієрогліфів (ст. інв. № 70); 13 — молотба (ст. інв. № 62); 14 — хетський цар (ст. інв. № 63); 15 — хетський бог Тешуб (ст. інв. № 64); 16 — найманці шардана (ст. інв. № 58); 17 — поклоніння дереву (ст. інв. № 60)

Fig. 8. Negatives from NMHU: 1 — Egyptian shadoof (old. inv. no. 45); 2 — hunting with a metal stick for waterfowl (old. inv. no. 46); 3 — battle of Ramses II with the Hittites (old. inv. no. 54); 4 — Khnum god (old. inv. no. 47); 5 — pottery production (old. inv. no. 48); 6 — punishment of a tax defaulter (old. inv. no. 56); 7 — process of winemaking (old. inv. no. 61); 8 — hunters of Predynastic Egypt (old. inv. no. 57); 9 — paying taxes, identification of non-tax payers (art. Inv. No. 49); 10 — Pharaoh Narmer's palette (old. inv. no. 59); 11 — stone grain graters (inv. no. 55); 12 — the names of Ptolemy and Cleopatra, which became the key to reading hieroglyphs (old. inv. no. 70); 13 — threshing (old. inv. no. 62); 14 — Hittite king (old. inv. no. 63); 15 — Hittite god Teshub (art. inv. no. 64); 16 — Shardans mercenaries (old. inv. no. 58); 17 — tree worship (old. inv. no. 60)

Додатки. Археографічна передмова

До уваги читачів пропонуються три оригінальні документи: лист завідувача відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я ЦІМ Сергія Коршенка 1937 р., лист археолога Іллі Самоїловського 1942 р. і витяг з інвентарної книги негативів № 3 ЦІМ (додатки 1, 2, 4), а також реконструкція розподілу негативів-репродукцій за розділами виставки «Пам'ятки Стародавнього Єгипту» (додаток 3). Листи написані українською мовою, витяг з інвентарної книги — російською. Документи містять ознаки старого правопису, притаманного для 1930-х рр. (додатки 1, 2), граматичні помилки, описки, пропуски літер, виправлення, багато нестандартних скорочень, що визначило науково-критичний метод їх публікації.

Без застереження осучаснено український правопис. Це стосується додатка 1, де виправлено «Єгіпет» на «Єгипет», «річовий» на «речовий». Пропущені літери, нестандартні скорочення розкрито у квадратних дужках без застережень. Граматичні помилки, описки виправлено, взято у квадратні дужки і відповідно прокоментовано в текстологічних примітках. Знаки тотожності попередньому рядку розкрито у квадратних дужках із відповідним коментарем у примітках. Виправлення, закреслення та інші особливості оформлення документів так само прокоментовано в примітках. Здогадний за змістом текст взято у фігурні дужки.

Там, де є потреба, документи супроводжують коментарі за змістом. У додатку 2 (витяг з інвентарної книги негативів № 3 ЦІМ) коментарі за змістом упорядники розмістили в окремих колонках ліворуч і праворуч тексту документа. Ці колонки виділено сірим кольором на відміну від оригінального тексту.

Додаток 1. Лист-виклик завідувача відділу Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я С. В. Коршенка щодо побудови експозиції підвідділу Єгипту. Київ, 3. 12. 1937 р.

*т.т. Краєвському, Маєвському, Бондарю, Сенченко і Довженку
Виклик*

Щоб організувати експозицію підвідділу Єгипту приступаю до роботи по опрацюванню схеми, розробки речового, ілюстративного і текстового мат[е]ріалу.

Викликаю Вас взяти участь в роботі, щоб у найкоротший термін відкрити для трудящих Києва і інших місцевостей Союзу експозицію ще одного відділу нашої Музею.

3 грудня 1937 р.¹

Коршенко²

*Копія (2-й або 3-й примірник), машинопис (синя копірка).
НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1, спр. 33, арк. 54.*

Краєвський Яків Володимирович (березень 1910, Астрахань — ?) — робітник, партійний функціонер, музейник. Освіта середня. Член ВЛКСМ із 1925 р., ВКП(б) із 1930 р. Трудову діяльність розпочав учнем на заводі ім. Н. К. Крупської у м. Слов'янськ, через рік переїхав в Одесу, де працював три роки на заводі ливарником, потім три роки начальником цеху, очолював заводський комітет ВЛКСМ, був членом заводського комітету ВКП(б) у 1931—1934 рр. Член Одеського обласного комітету ВЛКСМ у 1934—1935 рр., рік працював його секретарем, потім рік секретарем Миколаївського міському ВЛКСМ (1935—1936), у 1936 р. перейшов на роботу в НКВС у Київ, де був заступником начальника відділу. З жовтня 1937 р. працював у ЦІМ на посаді завідувача відділу зброї (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 395, арк. 30—31; спр. 445, арк. 83в.).

Маєвський (уродж. Мак-Маєвський) Всеволод Антонович (20. 10. 1900, м. Медина Калужської губ. — січень 1942, Київ) — мистецтвознавець (зброрознавець), музейник, педагог. Навчався на факультеті історії мистецтва Київського археологічного інституту (1921—1923), потім у Київському художньому інституті на музейному факультеті (1930—1935). З 17 серпня 1934 р. працював у ВУІМ (з 1935 р. ЦІМ), у 1937 р. обійняв посаду молодшого наукового співробітника, 1 листопада 1939 р. — старшого наукового співробітника відділу історії зброї. Володів ні-

мецькою, французькою і польською мовами. Під час нацистської окупації Києва — директор Історичного музею (ЦІМ), об'єднаного з Лаврським музеєм (кол. Центральний антирелігійний музей УРСР). Арештований за доносом, імовірно, у грудні 1941 р. і розстріляний німецькими загарбниками в січні 1942 р. (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 240—241, 1099—1100).

Бондар Іван Васильович (13. 11. 1901, м. Бориспіль — 6. 09. 1984, Київ) — український історик, музейник. 1926 р. закінчив Київський інститут народної освіти (КІНО) (1921—1926), працював викладачем на Київщині (1926—1930), навчався в аспірантурі при ВУІМ (1930—1932), після її закінчення працював старшим науковим співробітником Київської обласної інспектури охорони пам'яток культури (1932—1933). 25 грудня 1933 р. прийнятий у ВУІМ на посаду завідувача відділу феодалізму; внаслідок реорганізації відділу 12 березня 1939 р. очолив відділ Київської Русі; 8 жовтня 1940 р. призначений в. о. директора ЦІМ. З квітня 1939 р. по вересень 1941 р. член КП(б)У. На початку війни був мобілізований в РСЧА, 1048-й полк 289 дивізії (10. 07. 1941), у вересні 1941 р. потрапив у полон, звідки вдалося втекти, прийшов у с. Клавдієво на Київщині до батьків, де проживав весь час окупації. Після визволення Києва працював в. о. директора (10. 11. 1943—31. 03. 1944), заступником директора (1. 04. 1944—23. 06. 1948), головним зберігачем фондів (24. 06. 1948—10. 12. 1952) Державного республіканського історичного музею УРСР, 11 грудня 1952 р. переведений на посаду наукового співробітника, 12 лютого 1964 р. призначений на посаду зберігача фондів «Золотої комори» (з 1968 р. Музей історичних коштовностей УРСР), на якій працював до 1976 р. (Себта, Качан (упоряд.) 2016, с. 1041—1042).

Сенченко Олександр Петрович (1903—?) — український історик, музейник. Освіта вища. Завідувач відділу історії України XV—XVIII ст. (феодалізму) ЦІМ (1939—1941). У музеї працював з 20 грудня 1936 р., член КП(б)У, секретар партійної організації ЦІМ у 1941 р. (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 445, арк. 93в.; Цикора 1970, с. 6).

Довженко Василь Йосипович (11. 04. 1909, с. Кропивня (рос. Крапивна) Стародубської вол. Стародубського пов. Чернігівської губ., нині Брянської обл., РФ — 16. 12. 1976, Київ) — український археолог, фахівець із давньоруської історії та археології, доктор історичних

¹ Написано від руки чорною тушшю С. Коршенком *грудня 1937 р.* поверх надрукованих великих літер *ГРУ*.

² Власноручний підпис чорною тушшю С. В. Коршенка.

наук, професор. Навчався у Київському державному художньому інституті на музейному відділенні (1930—1934) та аспірантурі Київського державного університету (1934—1937). З 1934 р. працював у Всеукраїнському історичному музеї, потім із перервами в ЦІМ науковим співробітником (1937—1939). З 1938 р. і до смерті працював в Інституті археології, водночас до війни викладав історію СРСР у Київському педагогічному інституті. Після війни очолював відділ, потім сектор, слов'янорусської та середньовічної археології (1954—1976), керував багатьма археологічними експедиціями. Автор понад 120 наукових праць (ЦДАГО України, ф. 262, оп. 1, спр. 36371-ФП, арк. 267; Толочко (ред.) 2015, с. 410-411).

Корищенко Сергій Васильович (21. 08. 1902, Санкт-Петербург — ?), український музейник, нумізмат. Навчався в КІНО (1920—1922) та Київському археоло-

гічному інституті (1922—1924). Навчання не закінчив, у 1924 р. був призваний до Червоної армії, служив у м. Бобруйську. З 8 липня 1936 р. працював у ЦІМ науковим співробітником відділу нумізматики, з червня 1937 р. — старшим науковим співробітником, а з серпня 1937 р. — т. в. о. завідувача відділу нумізматики. У листопаді 1937 р. призначений за сумісництвом завідувачем відділу Скіфії і грецьких міст Північного Причорномор'я, з 1 березня 1938 р. — за основним місцем роботи. У ЦІМ здійснював інвентаризацію нумізматичних колекцій та брав участь у підготовці експозицій відділів нумізматики та Скіфії і грецьких міст Північного Причорномор'я (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 370, арк. 1-3; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 395, арк. 28-29; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 445, арк. 8зв.).

Додаток 2. Витяг у двох таблицях з «Інвентарної книги негативів № 3» Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (нині Національний музей історії України) щодо негативів з давньоєгипетської тематики. Київ, 1939—1941 рр. Інвентарна книга негативів № 3. 1939 р.

Таблиця 1. Відділ феодалізму

№/п	[№/п] ¹	Дата <фото> ²	Назва та короткий опис речей ³	<Де сфотографовано> ⁴	<Розмір> ⁵	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
Відділ феодалізму						
1	[...] ⁶ 15	1938 г.	Реставрація саркофагов	г. Киев, Центр[альный] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Антропоїдний саркофаг, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-828 (скриня), КПЛ-Арх-838 (віко). НА ІА, 57.1.20 ⁸
2	16	[1938 г.] ⁷	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
3	17	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
4	18	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
5	19	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
6	20	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
7	21	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
8	22	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
9	23	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
10	24	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
11	25	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Жан-Франсуа Шампольон (1790–1832)
12	57 ⁹	1938 г.	Портрет Шампольона	г. Киев, Центр[альный] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	

¹ В оригіналі *Номер порядковий*.

² Оригінальна типографська назва колонки «Дата дня вступу», у якій закреслено слово *дня* і дописано від руки *фото* поверх слова *вступу*.

³ Після колонки «Назва та короткий опис речей» упорядники опустили типографську колонку «Ціна або оцінка», яка не містила жодного запису.

⁴ В оригіналі типографська колонка «Спосіб придбання. Посилання на документи» розділена під лінійку вертикальною рисою на дві колонки, підписані *Де сфотографовано* (помилково *зфотографовано*) та *Розмір*.

⁵ Після штучної колонки «Розмір» упорядники опустили типографську колонку «Примітки», яка містила лише два записи, що будуть зазначені в текстових виносках біля відповідних інвентарних номерів 65 і 72.

⁶ Під № 1–14 негативи з археологічними артефактами періоду Київської Русі з датою зйомки 1938 р.

⁷ Тут і далі у квадратних дужках розкрито знак тотожності попередньому рядку у вигляді подвійних лапок: “

⁸ Шифр негатива в НА ІА НАНУ, де «57» – № фонду, «1» – № опису, а остання цифра – інвентарний номер.

⁹ Під № 26–56 негативи з різної тематики: князь Олег, монгольська кіннота в поході, зразок літописного тексту, план Райковецького городища, карта грецької колонізації та ін.

№/п	[№/п]	Дата <фото>	Назва та короткий опис речей	<Де сфотографо- вано>	<Розмір>	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
13	58	[1938 г.]	Пирамида Х[е]опса	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	[НА ІА, 57.1.113] ¹⁰
14	59	[1938 г.]	Поле пирамид в Гизе	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Великий сфінкс із Гізи. Фото 1929 р. НА ІА, 57.1.109
15	60	[1938 г.]	Сфінкс	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
16	61	[1938 г.]	Камень с трехязычной надписью, найденный в Розетте 1799 г.	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
17	62	[1938 г.]	Пирамида Зозара	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Піраміда Джосера. НА ІА, 57.1.115
18	63	[1938 г.]	Сфінкс (1914)	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Великий сфінкс із Гізи. Фото 1914 р. НА ІА, 57.1.110
19	64	[1938 г.]	Франсуа Шампольон. По портрету 1822 года	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Жан-Франсуа Шампольон (1790–1832)
20	65 ¹¹	[1938 г.]	Листок из книги К. Вейле «От бирки до азбук[и]»	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Вейлэ К. 1923. От бирки до азбуки / Пер. с нем. под ред. проф. Д. Н. Анучина. Москва; Петроград: Госиз- дат, с. 78, рис. 18: «Образ- ное письмо на древнееги- петской палитре царя Нор- мера»
21	66	[1938 г.]	Демотическая надпись на камне в Розетте	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	НМІУ, б/№, див. рис. 8.12
22	67	[1938 г.]	Иероглифическая ¹² надпись на камне, найд[енном] в Розетте. 1799	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
23	68	[1938 г.]	Сбор податей чиновника- ми сокровищницы	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
24	69	[1938 г.]	Литературный папирус: «Сказка о потерпевшем кораблекрушение»	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
25	70	[1938 г.]	Имена Птолемея и Клеопатры, послужившие ключом к чтению иеро- глифов	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
26	71	[1938 г.]	Розеттский камень	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
27	72 ¹³	[1938 г.]	И[е]роглифы	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
28	73	[1938 г.]	Розеттский камень	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
29	74	[1938 г.]	Пирамида Хефрена	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
30	75	1938 г.	Развалины Карнакского храма (Египет)	г. Киев, Центр[альный] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	
31	76	[1938 г.]	Египетское село	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фото села Ель-Агамійн у Фаюмській оазі. НА ІА, 57.1.112
32	86 ¹⁵	1938 г.	Реставрация саркофагов	г. Киев, Центр[а- льный] Ист[ори- ческий] Муз[ей]	12×9	Прямокутний саркофаг Не- спанечера, нині в ОАМ: № 71701. НА ІА, 57.1.2

¹⁰ Тут і далі в цій колонці у квадратні дужки взято шифри негативів, які не містили або втратили старі інвентарні номери, але були ідентифіковані упорядниками відповідно до опису в інвентарній книзі.

¹¹ У колонці «Примітки», яку упорядники опустили, проти інв. № 65 зазначено *разбитый*.

¹² В оригіналі *Гиероглифическая*.

¹³ У колонці «Примітки», яку упорядники опустили, проти інв. № 72 зазначено *разбитый*.

¹⁴ Тут і далі у табл. 2 датування за: Assmann 2002, р. 477-483.

¹⁵ Під № 77–85 негативи зі східної тематики: мечеті, мавзолеї, мініатюри перського художника Бехзада та ін.

№/п	[№/п]	Дата <фото>	Назва та короткий опис речей	<Де сфотографо- вано>	<Розмір>	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
33	87	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-828 (скриня), КПЛ-Арх-838 (віко). НА ІА, 57.1.15
34	88	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.16
35	89	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера, нині в ОАМ: № 71701. НА ІА, 57.1.8
36	90	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера (так само). НА ІА, 57.1.9
37	91	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера (так само). НА ІА, 57.1.3
38	92	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера (так само). НА ІА, 57.1.4
39	93	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-829. НА ІА, 57.1.32
40	94	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера, нині в ОАМ: № 71701. НА ІА, 57.1.93
41	95	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера (так само). НА ІА, 57.1.10
42	96	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Бічна панель (з боку ніг) скрині антропоїдного саркофага. НА ІА, 57.1.96
43	97	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера, нині в ОАМ: № 71701. НА ІА, 57.1.7
44	98	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-828 (скриня), КПЛ-Арх-838 (віко). НА ІА, 57.1.33
45	99	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.34
46	100	1938 г.	Реставрація саркофагов	г. Киев, Центр[альний] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.98
47	101	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера, нині в ОАМ: № 71701. НА ІА, 57.1.6
48	102	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
49	103	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера (так само). НА ІА, 57.1.5
50	110 ¹⁶	1938 г.	Саркофаг	г. Киев, Центр[альний] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Віко антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.63
51	111	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Хонсуїрдіс, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.38
52	112	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Хонсуїрдіс (так само). НА ІА, 57.1.39
53	113	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Скриня антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.49

¹⁶ Під № 104–109 негативи з різної тематики: іноземні купці в Новгороді, полюддя (збір дані), золота пластина з кургану Куль-Оба.

№/п	[№/п]	Дата <фото>	Назва та короткий опис речей	<Де сфотографо- вано>	<Розмір>	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
54	114	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Скриня антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.50
55	115	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Скриня антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.45
56	116	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Скриня антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.54
57	117	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.59
58	118	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Скриня антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.99
59	119	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Бічна панель (з боку ніг) з ґрунтуванням скрині антропоїдного саркофага. НА ІА, 57.1.97
60	120	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент мумії (ступня ноги) і сувій папірусу, нині в ОАМ: № 71697 (ступня). НА ІА, 57.1.75
61	121	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.65
62	122	[1938 г.]	[Саркофаг]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
63	123	1938 г.	Саркофаги	г. Киев, Центр[альний] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Віко антропоїдного саркофага Хонсуїрдіс, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.41
64	124	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.64
65	125	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.70
66	126	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Чотири дерев'яні кілочки. НА ІА, 57.1.14
67	127	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.71
68	128	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Скриня антропоїдного саркофага Хонсуїрдіс, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.43
69	129	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага зсередини, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-838. НА ІА, 57.1.104
70	130	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Мумія людини в пелені (на газетах), голова розкрита, правий бік. НА ІА, 57.1.72
71	131	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.60
72	132	[1938 г.]	[Саркофаги]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Мумія людини в пелені (на столі), голова розкрита, правий бік. НА ІА, 57.1.74
73	133	1938 г.	Реставрація саркофагов	г. Киев, Центр[альний] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Фрагмент внутрішньої частини віка антропоїдного саркофага з ґрунтуванням, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-838. НА ІА, 57.1.105

№/п	[№/п]	Дата <фото>	Назва та короткий опис речей	<Де сфотографо- вано>	<Розмір>	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
74	134	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-828 (скриня), КПЛ-Арх-838 (віко). НА ІА, 57.1.17
75	135	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.18
76	136	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.19
77	137	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.21
78	138	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.22
79	139	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.23
80	140	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Прямокутний саркофаг Неспанечера, нині в ОАМ: № 71701. НА ІА, 57.1.11
81	141	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-828 (скриня), КПЛ-Арх-838 (віко). НА ІА, 57.1.24
82	142	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.25
83	143	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Антропоїдний саркофаг (так само). НА ІА, 57.1.35
84	144	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	
85	145	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-829. НА ІА, 57.1.30
86	146	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	
87	147	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного саркофага (так само). НА ІА, 57.1.31
88	167 ¹⁷	[1938 г.]	Реставрація саркофагов.	г. Київ, Центр[альный] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Внутрішній бік панелі № 4 скриньки для каноп (див. п/№ 116–120, 124). НА ІА, 57.1.92
89	168	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Дерев'яна дощечка, призначена для з'єднання віка та корпусу саркофага. НА ІА, 57.1.106
90	169	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	
91	170	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Внутрішня декорація нижньої частини скрині антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.56
92	171	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	
93	172	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Внутрішня декорація середньої частини скрині антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.55
94	173	1938 г.	Реставрація саркофагов	г. Київ, Центр[альный] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Фрагмент низу скрині антропоїдного саркофага Хонсуїрдіс, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.44
95	174	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Київ, ЦИМ]	[12×9]	Дерев'яна дощечка, призначена для з'єднання віка та корпусу саркофага. НА ІА, 57.1.107

¹⁷ Під № 148–166 негативи з різної тематики: похід Олега на Царгород, втеча татар із Куликового поля, перемовини Святослава з візантійським імператором.

№/п	[№/п]	Дата <фото>	Назва та короткий опис речей	<Де сфотографо- вано>	<Розмір>	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
96	175	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Дерев'яна дощечка, призначена для з'єднання віка та корпусу саркофага. НА ІА, 57.1.108
97	210 ¹⁸	1938 г.	Реставрація саркофагов	г. Киев, Центр[альний] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Віко антропоїдного саркофага Несмут (вид зверху), нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.61
98	211	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент декорації скрині антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.51
99	212	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
100	213	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
101	214	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
102	215	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
103	216	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
104	217	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
105	218	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
106	219	1938 г.	Реставрація саркофагов	г. Киев, Центр[альний] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	
107	220	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
108	221	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
109	222	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент декорації скрині антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.52
110	223	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Мумія людини в пелені (на газетах), голова розкрита, правий бік. НА ІА, 57.1.73
111	224	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент декорації скрині антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.53
112	225	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент внутрішньої декорації лівого боку скрині антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.57
113	226	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Лівий бік скрині антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.47
114	227	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент внутрішньої декорації правого боку скрині антропоїдного саркофага Несмут (так само). НА ІА, 57.1.58
115	228	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Правий бік скрині антропоїдного саркофага Хонсуірдіс, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.42
116	229	1938 г.	Части саркофагов для ушебти	г. Киев, Центр[альний] Ист[орический] Муз[ей]	12×9	Бічна панель № 2 ¹⁹ скриньки для каноп (нині втрачена). НА ІА, 57.1.87
117	230	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Бічна панель № 3 скриньки для каноп (нині втрачена). НА ІА, 57.1.88
118	231	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Бічна панель № 4 скриньки для каноп (нині втрачена). НА ІА, 57.1.89

¹⁸ Під № 176–209 негативи з різної тематики: план Новгороду, рицарський турнір, бенкет татар після битви при Калці, палеографічні знімки рукописів, шматки римських плит.

¹⁹ Нумерація панелей дана рецензентами умовно, в порядку зростання інвентарних номерів негативів у НА ІА.

№/п	[№/п]	Дата <фото>	Назва та короткий опис речей	<Де сфотографо- вано>	<Розмір>	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
119	232	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Бічна панель № 1 скриньки для каноп (нині втрачена). НА ІА, 57.1.86
120	233	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Бічна панель № 4 скриньки для каноп (нині втрачена). НА ІА, 57.1.90
121	234	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти] ²⁰	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент ґрунтування на тканині внутрішньої час- тини узголів'я антропоїд- ного картонажу (чохла му- мії), нині в ОАМ: № 71696. НА ІА, 57.1.102
122	235	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти] ²¹	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент ґрунтування на тканині (так само). НА ІА, 57.1.103
123	236	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти] ²²	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного сарко- фага, нині в НЗКПЛ: КПЛ- Арх-829. НА ІА, 57.1.28
124	237	[1938 г.]	[Части саркофагов для ушебти]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент панелі № 4 скриньки для каноп (нині втрачена). НА ІА, 57.1.91
125	238	1938 г.	Реставрация саркофагов	г. Киев, Центр[а- льный] Ист[ори- ческий] Муз[ей]	12×9	Маска (фрагмент картона- жу), внутрішній бік, нині в НММБВХ ²³ : № 355 АТК. НА ІА, 57.1.83
126	239	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного сарко- фага Несмут (вид з голо- ви), нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.69
127	240	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного сарко- фага (вид з голови), нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-829. НА ІА, 57.1.94
128	241	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент віка антропоїдно- го саркофага Несмут (пра- вий бік, голова, плечі), нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.66
129	242	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Віко антропоїдного сарко- фага, нині в НЗКПЛ: КПЛ- Арх-829. НА ІА, 57.1.27
130	243	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Правий бік дерев'яної мас- ки, нині втрачена. НА ІА, 57.1.85
131	244	1938 г.	Реставрация саркофагов	г. Киев, Центр[а- льный] Ист[ори- ческий] Муз[ей]	12×9	Дерев'яна маска (анфас), нині втрачена. НА ІА, 57.1.84
132	245	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Маска (анфас), фраг- мент картонажу, нині в НММБВХ: № 355 АТК. НА ІА, 57.1.78
133	246	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Маска (правий бік), фраг- мент картонажу (так само). НА ІА, 57.1.79
134	247	[1938 г.]	[Реставрация саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент віка антропоїдно- го саркофага Несмут, нижня частина, ступні ніг втраче- ні, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.68

²⁰ Визначення в інвентарній книзі помилкове – див. коментар праворуч.

²¹ Так само.

²² Так само.

²³ НММБВХ — Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків.

№/п	[№/п]	Дата <фото>	Назва та короткий опис речей	<Де сфотографовано>	<Розмір>	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
135	248	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Фрагмент віка антропoidного саркофага Несмут, середня частина (так само). НА ІА, 57.1.67
136	249	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Маска (правий бік), фрагмент картонажу, нині в НММБВХ: № 355 АТК. НА ІА, 57.1.80
137	250	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Маска (лівий бік), фрагмент картонажу (так само). НА ІА, 57.1.81
138	251	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	Маска (вид зверху), фрагмент картонажу (так само). НА ІА, 57.1.82
139	252	[1938 г.]	[Реставрація саркофагов]	[г. Киев, ЦИМ]	[12×9]	
	[...] ²⁴					

Таблиця 2. Відділ Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я

№/п	[№/п] ²⁵	Дата дня <фото> ²⁶	Назва та короткий опис речей	[Розмір] ²⁷	[Де сфотографовано] ²⁸	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
Отдел Скифии – Египет						
	[...] ²⁹		Египет			
140	16	[5/X 39] ³⁰	Небо в виде коровы по религиозным представ[лениям] египтян	18×13	г. Киев, Цен[тральный] И[сторический] Музей	НА ІА, 57.1.118
141	17	[5/X 39]	Фараон Эхнатон со своей семьей поклоняется богу Атону. Лучи солнца оканчиваются руками, протягиваемые к фараону	[18×13]	[г. Киев, ЦИМ]	Ехнатон (Аменхотеп IV), 1352–1338 до н. е. НА ІА, 57.1.119
142	18	[5/X 39]	Битва египтян с хеттами, египетские колесницы на левой стороне, хеттские на правой	[18×13]	[г. Киев, ЦИМ]	НА ІА, 57.1.120
143	19	[5/X 39]	Сцены натурального обмена в Египте Древнего царства	[18×13]	[г. Киев, ЦИМ]	НА ІА, 57.1.121
144	20	[5/X 39]	Египет. Сражение египтян с филистимлянами	[18×13]	[г. Киев, ЦИМ]	НА ІА, 57.1.122
145	21	5/X {39}	Египет. Клас[с]овая структура	{18×13} ³¹	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.123
146	22	[5/X 39]	Египет. Сезострис III (нач. 2го тыс. до н. э.)	{18×13}	{г. Киев, ЦИМ}	Сезострис (Сенусерт) III, 1881—1842 до н. е. НА ІА, 57.1.132
147	23	[5/X 39]	Осада египтянами крепости	12×9,5	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.124

²⁴ Далі, починаючи з № 253, ідуть негативи цього ж відділу з історії Київської Русі з датою 1937 г.

²⁵ В оригіналі *Номер порядковий*.

²⁶ Оригінальна типографська назва колонки «Дата дня вступу», в якій поверх слова *вступу* написано від руки *фото*.

²⁷ Розміри негативів вписані в колонку «Ціна або оцінка», яку в оригіналі залишили без виправлення.

²⁸ Записи щодо місця фотографування внесені в типографську колонку «Спосіб придбання. Посилання на документи», розділену вертикальною рисою під лінійку без виправлення. Назву цієї графі дано за змістом та аналогією з відділом феодалізму (див. табл. 1). Далі за нею йшла колонка «Примітки», яку упорядники опустили, оскільки вона не містила жодного запису.

²⁹ Під № 1—15 негативи скіфських та античних артефактів: піфос, стріли, амфори, римські монети з датою 5/X 39.

³⁰ Дату вказано під інв. № 1, далі йдуть подвійні лапки як знак тотожності цьому ряду.

³¹ Тут і далі у фігурні скобки взято здогадану інформацію, яка за змістом мала бути у порожніх клітинках.

№/п	[№/п]	Дата дня <фото>	Назва та короткий опис речей	[Розмір]	[Де сфото- графовано]	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
148	24	[5/X 39]	Египет, наказание неплательщика подати	[12×9,5]	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.125
149	25	[5/X 39]	Египетские копейщики Рамзеса II	[12×9,5]	{г. Киев, ЦИМ}	Рамсес II, 1279—1212 до н. е. НА ІА, 57.1.126
150	26	[5/X 39]	Египет. Кремневый нож с рукояткой [с] ³² гравирован[н]ой золотой пластинкой	[12×9,5]	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.127
151	27	[5/X 39]	Египет. Религия	[12×9,5]	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.128
152	28	[5/X 39]	Египет. Наука	[12×9,5]	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.129
153	29	[5/X 39]	Египет. Земледелие	[12×9,5]	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.130
154	30	[5/X 39]	Египет. Сириец. Кефтець, житель Крита	18×13	{г. Киев, ЦИМ}	НА ІА, 57.1.131
155	31	[5/X 39]	Египет. Статуя Сезостриса I из Лишта (Среднее царство.) Нач. [2]го ³³ тысяч. до н. э.)	[18×13]	{г. Киев, ЦИМ}	Сезострис (Сенусерт) I, 1974—1929 до н. е. з ель-Лішта НА ІА, 57.1.133
156	32	[5/X 39]	Египет. Аменемхет III, известняк, около 3 т[ыс.] до н. э.	[18×13]	{г. Киев, ЦИМ}	Аменемхет III, 1842—1794 до н. е. НА ІА, 57.1.134
157	33	[5/X 39]	Египет. Статуя Хефре[н]а. Диорит (Древнее царство около 3го тыс. до н. э.)	[18×13]	{г. Киев, ЦИМ}	Хефрен (Хафра), IV династия (2600—2450 pp. до н. е.). [НА ІА, 57.1.139]
158	34	[5/X 39]	Колос[с]ы пещерного храма Рамзеса II в Абу[-С]имбеле (Новое царство, середина XIII в. до н. э.)	[18×13]	{г. Киев, ЦИМ}	Рамсес II, 1279—1212 до н. е. НА ІА, 57.1.135
159	35	[5/X 39]	Общий вид храма в Луксоре. Новое царство времен Аменхотепа III, 1411—1375 до н. э. и Рамзеса [II] 1292—1225 до н. э.	[18×13]	{г. Киев, ЦИМ}	Аменхотеп III, 1390—1352 до н. е.; Рамсес II, 1279—1212 до н. е. НА ІА, 57.1.136
160	36	[5/X 39]	Египет. Аллея сфинксов, ведущая к Карнаку. Новое царство времен Рамзеса II, 1[2]92 ³⁴ —1225 до н. э.	[18×13]	{г. Киев, ЦИМ}	Рамсес II, 1279—1212 до н. е. НА ІА, 57.1.137
161	37	[5/X 39]	Египет. Общий вид храма царицы Хатшепсут в Диер-эль-Бакри	[18×13]	{г. Киев, ЦИМ}	Храм Хатшепсут в Дейр ель-Бахрі. НА ІА, 57.1.138
162	38	6/X {39}	Саркофаг	18×13	г. Киев, Цент[ра- льный] И[стори- ческий] Му- зей	
163	39	15/XI 39	Саркофаг	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	
164	40	[15/XI 39]	Внутренний саркофаг	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	
165	41	[15/XI 39]	Саркофаг сбоку	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НА ІА, 57.1.62
166	42	[15/XI 39]	Деталь саркофага	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	

³² В оригіналі суржиковий *из*.

³³ В оригіналі цифру 2 пропущено.

³⁴ В оригіналі помилково 1992.

№/п	[№/п]	Дата дня <фото>	Назва та короткий опис речей	[Розмір]	[Де сфотографовано]	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
167	43	[15/XI 39]	Саркофаг	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	
168	44	[15/XI 39]	Соколы	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	Фігурки чотирьох соколів (кібчиків) від саркофага Неспанечера, нині в ОАМ: № 71701. [НА ІА, 57.1.12]
169	45	[15/XI 39]	Египетский шадуф	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.1
170	46	[15/XI 39]	Охота с метательной палочкой на водяную птицу	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.2
171	47	[15/XI 39]	Хнум ³⁵	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	Хнум – бог-творець в Елефантині. НМІУ, б/№; див. рис. 8.4
172	48	[15/XI 39]	Гончарное производство	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.5
173	49	[15/XI 39]	Несут подать. Провод неплательщиков податей	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.9
174	50	[15/XI 39]	Ткацкий станок	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	
175	51	[15/XI 39]	Загробный суд Ос[и]риса ³⁶	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	
176	52	[15/XI 39]	Погрузка морских судов экспедиции царицы Хатшепсут в Пунте	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	Хатшепсут (правління біля 1479 до н. е. — біля 1458 до н. е.)
177	53	[15/XI 39]	Ловля рыбы	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	
178	54	[15/XI 39]	Битва Рамзеса II с хеттами	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.3
179	55	[15/XI 39]	Каменные зернотерки	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.11
180	56	[15/XI 39]	Наказание неплательщика податей	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.6
181	57	[15/XI 39]	Охотники дод[ин]астического ³⁷ Египта	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.8
182	58	[15/XI 39]	Наемники шардана	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	НМІУ, б/№; див. рис. 8.16
183	59	[15/XI 39]	Таблица Нармера	{18×13}	[г. Киев, ЦИМ]	Палетка Нармера (0 династія, 3300—3100 рр. до н. е.) – НМІУ, б/№; див. рис. 8.10
184	60	15/XI 39	Поклонение дереву	12×9	г. Киев, Цент[ральный] И[сторический] Музей	НМІУ, б/№; див. рис. 8.17
185	61	[15/XI 39]	Процес[с]ы виноделия	{12×9}	{г. Киев, ЦИМ}	НМІУ, б/№; див. рис. 8.7
186	62	[15/XI 39]	Молотьба	{12×9}	{г. Киев, ЦИМ}	НМІУ, б/№; див. рис. 8.13
187	63	[15/XI 39]	Хеттский царь	{12×9}	{г. Киев, ЦИМ}	НМІУ, б/№; див. рис. 8.14
188	64	[15/XI 39]	Хеттский бог Тешуб	{12×9}	{г. Киев, ЦИМ}	НМІУ, б/№; див. рис. 8.15
189	65 ³⁸	[15/XI 39]	Процес[с] реставрации саркофага	{12×9}	{г. Киев, ЦИМ}	Бічна панель антропоїдного саркофага (віко) з боку ніг, нині в НЗКПІ: КПІ-Арх-829. НА ІА, 57.1.95

³⁵ В оригіналі помилково *Ханум*.

³⁶ В оригіналі помилково *Осариса*.

³⁷ В оригіналі помилково *доделастического*.

³⁸ Інв. № 65—70 записані через дефіс одним рядком.

№/п	[№/п]	Дата дня <фото>	Назва та короткий опис речей	[Розмір]	[Де сфотографовано]	Коментар, місце зберігання пам'ятки, шифр негатива
190	66	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	
191	67	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	Внутрішній вид віка антропоїдного саркофага Хонсуїрдіс, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.40
192	68	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	Віко антропоїдного саркофага, нині в НЗКПЛ: КПЛ-Арх-829. НА ІА, 57.1.26
193	69	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	Два зображення: 1) фрагмент декорації скрині та 2) бічна панель віка (з боку ніг) саркофага Хонсуїрдіс, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.100
194	70	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	Два зображення: фрагменти декорації на тканині узголів'я антропоїдного картонажу (чохла мумії), нині в ОАМ: № 71696. НА ІА, 57.1.101
195	71 ³⁹	[15/XI 39]	Процес[с] реставрації саркофага	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	Скриня антропоїдного саркофага Несмут, нині в ОАМ: № 71695. НА ІА, 57.1.46
196	72	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	
197	73	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	Скриня антропоїдного саркофага Несмут з середини (так само). НА ІА, 57.1.48
198	74	[15/XI 39]	[Процес реставрації саркофага]	{12×9}	{г. Київ, ЦИМ}	Віко антропоїдного саркофага Хонсуїрдіс у вертикальному положенні, нині в ОАМ: № 71700. НА ІА, 57.1.37
[...] ⁴⁰						

Оригінал, рукопис на типографському бланку (фіолетове та чорне чорнило, різні почерки).

НА НМІУ, ф. 1260-р, оп. 1, спр. 26а, арк. 76зв.–87 (табл. 1), 145зв.–149 (табл. 2)

Інвентарна книга негативів № 3. 1939 р. — книга в твердій обкладинці, надрукована типографським способом українською мовою. Має розмітку на вертикальні стовпчики і горизонтальні рядки та розрахована для використання на розвороті. Ліва частина розвороту розділена на три стовпчики, які мають такі типографські назви заголовними літерами: «Номер порядковий», «Дата дня вступу», «Назва та короткий опис речей». Права частина розвороту розділена також на три стовпчики: «Ціна або оцінка», «Спосіб придбання. Посилання на документи», «Примітки», причому другий стовпчик «Спосіб придбання...» штучно (вручну) розділений рискою, зробленою під лінійку, на два. На більшості сторінок типографські написи виправлені від руки: «Дата дня вступу» виправлена на «Дата фото», «Спосіб придбання. Посилання на документи» виправлено на «Де сфотографовано» та «Розмір фотонегатива». На деяких сторінках розміри негативів зазначені в стовпчику «Ціна або оцінка». Усе це відповідно прокоментовано в текстологічних примітках до документа.

Заповнювалася книга від руки різними людьми. Записи велися українською або російською мовами, чорним або фіолетовим чорнилами. Записувалися негативи у відносно хаотичному порядку. Для кожного з відділів музею були виділені сторінки, на яких записи велися паралельно. Перший розділ записів не має загальної назви і включає № 1–944 (арк. 1–37). У ньому записані негативи з різної тематики, без розбору, хаотично. Після кількох пропущених сторінок розташовані записи відділу «Сталінська конституція і соцбудівництво» (№ 1–104, арк. 42зв.–44). Далі йде «Відділ зброї» (№ 1–400, арк. 50зв.–76), «Відділ феодалізму» (№ 1–1181, арк. 76зв.–131), «Відділ капіталізму» (№ 1–16, арк. 131зв.–132), потім знову продовжуються записи відділу феодалізму (№ 1182–1342, арк. 132зв.–139) і останнім «Відділ Скіфії» (№ 1–288, арк. 139зв.–156зв.).

³⁹ Інв. № 71—74 записані через дефіс одним рядком.

⁴⁰ Далі, починаючи з № 75, йдуть негативи цього ж відділу з іншої тематики з датою 16/II 40.

Додаток 3. Реконструкція розподілу негативів-репродукцій з інвентарної книги негативів № 3 ЦІМ за розділами виставки «Пам'ятки Стародавнього Єгипту»

Назва розділу виставки	Назва негатива, інвентарний номер за інвентарною книгою ЦІМ (див. додаток: док. № 1), сигнатура негатива за місцем зберігання
I. Заняття стародавніх єгиптян	№ 19. Сцени натурального обміну в Єгипті Давнього царства (НА ІА, 57.1.121); № 26. Крем'яний ніж із ручкою з гравірованої золотої пластини (НА ІА, 57.1.127); № 29. Землеробство Єгипту (НА ІА, 57.1.130); № 45. Єгипетський шадуф (НМІУ, б/№; див. рис. 8.1); № 46. Полювання на водяну птицю (НМІУ, б/№; див. рис. 8.2); № 48. Гончарне виробництво (НМІУ, б/№; див. рис. 8.5); № 50. Ткацький верстат (негатив відсутній); № 53. Ловля риби (негатив відсутній); № 55. Кам'яні зернотерки (НМІУ, б/№; див. рис. 8.11); № 57. Мисливці додинастичного Єгипту (НМІУ, б/№; див. рис. 8.8); № 61. Процес виноробства (НМІУ, б/№; див. рис. 8.7); № 62. Молотьба (НМІУ, б/№; див. рис. 8.13); № 76. Єгипетське село Ель-Агамійн у Фаюмській оазі (НА ІА, 57.1.112).
II. Утворення держави	№ 59. Палетка [фараона] Нармера (НМІУ, б/№; див. рис. 8.10; Центральний історичний... 1941, с. 51).
III. Державний лад і повстання 1750 р. до н.е.	№ 21. Класова структура в Єгипті (НА ІА, 57.1.123); № 24. Покарання неплатника податків (НА ІА, 57.1.125); № 49. Несуть податки, вивід неплатників податків (НМІУ, б/№; див. рис. 8.9); № 56. Покарання неплатника податків (НМІУ, б/№; див. рис. 8.6); № 68. Збір податків чиновниками скарбниці (негатив відсутній).
IV. Єгипетські завоювання	№ 18. Битва єгиптян із хетами (НА ІА, 57.1.120); № 20. Битва єгиптян із філістимлянами (НА ІА, 57.1.122); № 22. Сезостріс (Сенусерт) III (НА ІА, 57.1.132); № 23. Осада єгиптянами фортеці (НА ІА, 57.1.124); № 25. Єгипетські списоносці Рамзеса II (НА ІА, 57.1.126); № 30. Сирієць, кефтієць – мешканець Криту (НА ІА, 57.1.131); № 31. Статуя Сезостріса (Сенусерта) I з ель-Лішта (НА ІА, 57.1.133); № 52. Завантаження кораблів експедиції цариці Хатшепсут в Пунті (негатив відсутній); № 54. Битва Рамзеса з хетами (НМІУ, б/№; див. рис. 8.3); № 58. Найманці шардана (НМІУ, б/№; див. рис. 8.16); № 63. Хетський цар (НМІУ, б/№; див. рис. 8.14); № 64. Хетський бог Тешуб (НМІУ, б/№; див. рис. 8.15).
V. Релігія	№ 16. Небо у вигляді корови (НА ІА, 57.1.118); № 17. Ехнатон із сім'єю вклоняється богу Атону (НА ІА, 57.1.119); № 27. Єгипет. Релігія (НА ІА, 57.1.128); № 34. Колоси печерного храму Рамзеса II в Абу-Сімбел (НА ІА, 57.1.135); № 35. Загальний вигляд храму в Луксорі (НА ІА, 57.1.136); № 36. Алея сфінксів біля Карнаку (НА ІА, 57.1.137); № 37. Храм цариці Хатшепсут в Дейр ель-Бахрі (НА ІА, 57.1.138); № 47. Бог-творець Хнум (НМІУ, б/№; див. рис. 8.4); № 51. Загробний суд Осіріса (негатив відсутній); № 58. Піраміда Хеопса (НА ІА, 57.1.113); № 59. Поле пірамід в Гіза (негатив відсутній); № 60. Поклоніння дереву (НМІУ, б/№; див. рис. 8.17); № 62. Піраміда Джосера (НА ІА, 57.1.115); № 74. Піраміда Хефрена (НА ІА, 57.1.114); № 75. Руїни Карнакського храму (Північна брама Карнаку) (НА ІА, 57.1.111).

Назва розділу виставки	Назва негатива, інвентарний номер за інвентарною книгою ЦІМ (див. додаток: док. № 1), сигнатура негатива за місцем зберігання
VI. Культура Стародавнього Єгипту	№ 28. Єгипет. Наука (НА ІА, 57.1.129); № 32. Аменемхет III. Вапняк (НА ІА, 57.1.134); № 33. Статуя Хефрена. Діорит (НА ІА, 57.1.139); № 57. Портрет Франсуа Шампольйона (негатив відсутній); № 60. Сфінкс (НА ІА, 57.1.109); № 61. Розетський камінь (негатив відсутній); № 63. Сфінкс, 1914 (НА ІА, 57.1.110); № 64. Франсуа Шампольон. За портретом 1822 р. (негатив відсутній); № 65. Сторінка з книги Карла Вейле «От бирки до азбуки» (палетка фараона Нармера як зразок образного письма на с. 78, рис. 18; негатив відсутній); № 66. Демотичний напис на Розетському камені (негатив відсутній); № 67. Ієрогліфічний напис на Розетському камені (негатив відсутній); № 69. Папірус «Сказка про потерпілого корабельну аварію» (негатив відсутній); № 70. Імена Птолемея і Клеопатри, що стали ключем до прочитання ієрогліфів (НМІУ, б/№; див. рис. 8.12); № 71. Розетський камінь (негатив відсутній); № 72. Ієрогліфи (негатив відсутній); № 73. Розетський камінь (негатив відсутній).

Додаток 4. Лист археолога Іллі Михайловича Самойловського до керівника Окружного управління до- і ранньої історії Київської генеральної округи др. Пауля Грімма. Київ, 26 червня 1942 р.

*До керівника Обласного управління в справах
доісторії¹ і ранньої історії при генералкомісарі м. Києва*
Самойловського І. М.*

Заява.

Цим повідомляю, що зараз невідомо куди дівалися ті картки Інспектури по охороні пам'ятників культури, які мною восени 1941 р. були пере[не]сені на V поверх по Фундуклеєвській вул. № 15, де на той час переховувалися археологічні матеріали Інституту археології. Весною, коли Інститут археології почав відтіля переносити свої матеріали, картки це були серед ящиків з археологічним матеріалом, у червні ж їх уже я не міг знайти, комендант теж не розшукав їх. Картки брудні, були під дощем, коли валялися за вікном, викинуті з помешкання Інспектури по охороні пам'яток НКО.

26/VI-1942. Київ.

І. Самойловський

Оригінал, рукопис (фіолетове чорнило).

НА ІА НАН України, ф. 10, спр. К-26, арк. 13.

Опубліковано: Станиціна 2011, с. 35-36

Др. Пауль Грімм (керівник Обласного управління в справах доісторії і ранньої історії при генералкомісарі м. Києва) — (18. 08. 1907, Торгау – 19. 11. 1993, Берлін), німецький археолог, історик, професор. Вищу освіту здобув в університеті м. Галле (1925—1929), 1929 р. захистив дисертацію. У січні 1942 р. прибув у Київ для роботи у складі Зондерштабу до- і ранньої історії Оперативного штабу райхслайтера Розенберга. Керував роботами з пакування і перевезення збірок ЦІМ із території КПЛ у приміщення кол. Музею Леніна. 12 березня 1942 р. призначений керівником Окружного управління до- і ранньої історії, створеного при генеральному комісарі Київської генеральної округи, протягом травня-червня 1942 р. займався розбудовою Музею до- і ранньої історії, був його директором до листопада 1942 р., відзначався уважним і людяним ставленням до українських співробітників музею. Мобілізований до Вермахту 12 грудня 1942 р., у грудні 1944 р. демобілізований за станом здоров'я. Останні місяці війни з 10 січня 1945 р. працював у замку м. Гьохштедт, куди були вивезені культурні цінності з музеїв України. У червні 1945 р. повернувся в Галле, за доносом був заарештований та ув'язнений у кол. концтаборі «Бухенвальд» (26. 02. 1946—3. 02. 1950). Після звільнення працював у Крайовому музеї Галле, Міському музеї Біттерфельда, Інституті до- і ранньої історії Німецької Академії наук у Берліні, з 1955 р. професор Берлінського університету ім. Гумбольдта (Сорокіна, Завальна 2014, с. 440-464; Києво-Печерська лавра... 2016, с. 1062).

¹ В оригіналі тут і далі *історії*.

- Беліловська, А. В., Драновська, В. М. 2007. Становлення та розвиток реставраційної справи в Києво-Печерському заповіднику. В: Колпакова, В. (ред.). *Могилянські читання 2006*. Ч. 1. Київ: НКПБКЗ, с. 227-240.
- Берлев, О. Д., Доконт, Н. Г. 1983. *Каталог пам'яток Древнього Єгипта Одеського археологічного Музею АН УРСР*. Одеса (рукопис Робочого архіву Наукових фондів Одеського археологічного музею).
- Берлев, О. Д., Ходжаш, С. И. (ред.). 1991. *Древнеегипетские памятники из музеев СССР. Каталог выставки*. Москва: ГМИИ им. А. С. Пушкина.
- Буравчук, О., Тарасенко, М. 2020. Єгипетська колекція у зібранні Київського художньо-промислового й наукового музею (1903—1915 рр.). В: Маричевська, О. (відп. ред.). *П'ять читання пам'яті М. Ф. Біляшівського. Матеріали наукової конференції 2019 року*. Київ: НХМУ, с. 22-28, 177-178.
- Вейлэ, К. 1923. *От бирки до азбуки*. Пер. с нем. под ред. проф. Д. Н. Анучина. Москва; Петроград: Госиздат.
- Дзис-Райко, Г. А. (ред.). 1983. *Одесский археологический музей АН УССР: Альбом*. Киев: Наукова думка.
- Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР*. 1938. Київ.
- Іванцова-Костенко, Г. 2005. Слово про батька. В: Іванцова-Костенко, Г. І. (упоряд.). *Повернення. Зб. доповідей наук. конференції, присвяченої 100літтю з дня народження українського історика та археолога Івана Освійовича Іванцова (1904—1941 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАНУ, с. 96-105.
- Известия императорской археологической комиссии. Прибавление к вып. 6. Хроника и библиография*. 1903. Вып. 4. Санкт-Петербург.
- Карцев, А. А. 1962. Новые данные о собраниях египетских древностей в России (1811—1909). *Краткие сообщения Института народов Азии*, 46: Древний Восток, с. 259-269.
- Киевлянин*. 1904, 356.
- Киевский музей. Древности Египта*. 1903. Вып. 1. Киев: Тип. С. В. Кульженко.
- Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Его Величества Государя Императора Николая Александровича*. 1905. Отдел Археологии: Краткий указатель предметов. Киев: Типо-литография Н. А. Гирич.
- Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Его Величества Государя Императора Николая Александровича*. 1906. Отдел Археологии: Краткий указатель предметов. Типо-литография Н. А. Гирич.
- Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Его Величества Государя Императора Николая Александровича*. 1911. Отдел Археологии: Краткий указатель предметов. Киев: Типография Первой Киевской Артели Печатного Дела.
- Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Его Величества Государя Императора Николая Александровича*. 1913. Отдел Археологии: Краткий указатель предметов. Киев: Типография Первой Киевской Артели Печатного Дела.
- Ковтанюк, Н. Г., Шовкопляс, Г. М. 1995. Заснування та початок історії музею (до 1918 року). В: Ковтанюк, Н. Г. (ред.). *Від першовитоків до сьогодення: із історії формування колекцій Національного музею історії України*. Київ: Національний музей історії України, 1995, с. 3-29.
- Ковтанюк, Н. Г., Шовкопляс, Г. М. 1999. Сторінки історії музею (20—50-ті роки ХХ ст.). В: *Національний музей історії України: його фундатори та колекції. Темат. зб. наук. пр.* Київ: Тов. «ШІ, Лтд».
- Коростовцев, М. А., Ходжаш, С. И. 1960. Адриан Викторович Прахов (1847—1916). В: *Очерки по истории русского востоковедения*. Санкт-Петербург: Наука, с. 119-125.
- Кот, С. 2011. Друга світова війна і доля культурних цінностей України: переміщення і втрати. В: Смолій, В. А. (голова ред. кол.), Лисенко О. Є. (відп. ред.). *Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси у двох книгах*. Кн. 2. Київ: Наукова думка, с. 231-276.
- Кот, С., Коренюк, Ю., Себта, Т. 1998. *О возвращении в Украину художественного наследия Михайловского Златоверхого собора, находящегося в музеях Российской Федерации*. Киев (рукопись).
- Кот, С. І. 2008. Курінний Петро Петрович. В: Смолій, В. А. (ред.). *Енциклопедія історії України у 10 т.* Т. 5. Київ: Наукова думка, с. 522-523.
- Крол, А. А. 2017. Новые архивные материалы о египетских древностях, подаренных хедивом Аббасом II России. *Вестник древней истории*, 4, с. 991-1008.
- Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917—1959 рр.: Зб. док.* 1959. Т. 1. Київ.
- Курінний, П. 2007а. Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник. В: *Український музей. Зб. 1: Репринтне видання 1927 року*. Київ: НКПБКЗ, с. 212-215.
- Курінний, П. 2007б. Три роки праці реставраційної майстерні Лаврського музею культів та побуту над консервацією та реставрацією музейних збірок. В: *Український музей. Зб. 1: Репринтне видання 1927 року*. Київ: НКПБКЗ, с. 159-168.
- Латышева, Л. П. 1963. К истории египетской коллекции Одесского археологического музея. В: *Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного музея 1961 года*. Одесса: Издательство «Маяк», с. 125-129.
- Масалова, І. І., Жданова, Д. А. 2006. Експозиційна діяльність Заповідника 1946—2005 рр. В: *Лаврський альманах*, 15, с. 23-65.
- Масперо, Г. 1892. *Древняя история. Египет, Ассирия*. Пер. с фран. Санкт-Петербург: Издание Л. Ф. Пантелеева.
- Новий відділ Історичного музею. *Пролетарська правда*. 10 жовтня 1940 р. № 236 (5641), с. 4.
- Петліна, Д. Д. 2018. Перший етап діяльності Центрального державного науково-дослідницького реставраційного майстерень (1938—1945). *Науковий вісник Національного музею історії України*, 3, с. 622-624.
- Радієвська, Т., Себта, Т., Сорокіна, С. 2018а. Документи свідчать: вивезення на Захід збірок Крайового музею до- і ранньої історії в Києві у 1943—1945 роках. *Український археографічний щорічник. Нова серія*, 21/22, Київ: ІУАД, с. 799-860.
- Радієвська, Т. М., Себта, Т. М., Сорокіна, С. А. 2018б. З історії зібрань Національного музею історії України: переміщення на Захід та реституція збірок у 1943—1948 рр. *Науковий вісник Національного музею історії України*, 3, с. 15-52.
- Романова, О. О. 2017. Стародавній Єгипет в Києві: відзеркалення на склі. (Колекція негативів на склі із зображеннями давньоєгипетських предметів в Інституті археології НАН України. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 21, с. 182-197.
- Романова, О., Станиціна, Г. 2021. *Стародавній Єгипет у Києві: відображення на склі (колекція скляних фотонегативів Наукового архіву Інституту археології НАН України)*. ІА НАН України; Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України.
- Себта, Т. 2013. Мюнхенська систематична картотека власності мистецьких об'єктів (1945—1952): перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей. В: Пискун, В. (упоряд.). *Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану проф. Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження*. Київ: ІУАД, с. 221-236.

Себга, Т. 2016. Києво-Печерська Лавра на початку Німецько-радянської війни та під час нацистської окупації (1941—1943). В: Себга, Т. М., Качан, Р. І. (упоряд.). *Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи*. Київ: Видавець Олег Філюк, с. 13-92.

Себга, Т. М., Качан, Р. І. (упоряд.) 2016. *Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи*. Київ: Видавець Олег Філюк.

Сорокіна, С., Завальна, О. 2104. Німецький археолог доктор Пауль Грімм і створення в Києві Музею до- і ранньої історії у 1942 році. В: *Наукові записки. Зб. пр. молодих вчених та аспірантів*, Т. 28, Київ: ІУАД, с. 440-464.

Сорокіна, С. А., Завальна, О. М. Радієвська, Т. М. 2015. Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942—1943 рр. (за матеріалами НМІУ). В: Травінський, В. С. (відп. ред.) та ін. *Археологія і фортифікація України. Зб. матеріалів*. Кам'янець-Подільський: б./в., с. 288-295.

Сорокіна, С. А., Завальна, О. М. Радієвська, Т. М. 2016. Музей до- і ранньої історії у Києві (1942—1943): структура та персональний склад. *Науковий вісник Національного музею історії України*, 1 (1), с. 210-229.

Сорокіна, С. А., Завальна, О. М. Радієвська, Т. М. 2017. Експозиція Крайового музею до- і ранньої історії у Києві (1942—1943). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 21, с. 347-365.

Сошніков, А. О. 2018. Специфіка комплектування єгипетських колекцій музеїв Києва та Полтави. *Культура України*, 62, с. 180-187.

Станиціна, Г. О. 2011. Маловідомі документи в Науковому архіві Інституту археології НАН України. В: *Музейні читання: Матеріали наук. конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки», 15—17 листопада 2010 р.* Київ: М-во культури України; НМІУ; МКУ, с. 25-40.

Супруненко, А. Б. 1986. *Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: Каталог*. Полтава: Полтавский краеведческий музей.

Супруненко, О. Б. 2000. *Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К. М. Скаржинської)*. Київ; Полтава: ВЦ «Археологія».

Супруненко, О. Б. 2007. *З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис*. Київ; Полтава: Видавництво ПП «Гротеск», ВЦ «Археологія».

Тарасенко, М. О. 2017. Давньоєгипетські старожитності з Баб ель-Гусус в Одесі (1894—1895 рр.): нові архівні документи. *Сходознавство*, 80, с. 94-134.

Тарасенко, М. О. 2018. Кришка давньоєгипетського саркофага (КПЛ-Арх-829) із зібрання Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника: попередній огляд. В: *Могиланські читання. Збереження й дослідження культурної спадщини України: люди, ідеї, візії*. Київ: НЗКПЛІ, с. 124-129.

Тарасенко, М. О. 2019а. Кришка саркофага єгипетської жриці XXV династії (НЗКПЛІ КПЛ-Арх-829). *Сходознавство*, 83, с. 69-100.

Тарасенко, М. О. 2019б. *У пошуках старожитностей з дару хедива. Давньоєгипетські пам'ятники XXI династії в музеях України*. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України.

Тарасенко, Н. А. 2020. Новые сведения о распределении египетских древностей из «дара хедива», 1894—1895 гг. (по документам из РГИА). *Восток (Oriens)*, 6, с. 223-241.

Тимченко, Т. Р. 1998. *Музейний напрям реставрації в Україні. Київська школа. (1920—1940). Автореферат дисертації к. мистецтвознавства*. Академія образотворчого мистецтва і архітектури.

Тимченко, Т. 2001. Київська школа реставрації станкового малярства (1920—1930 рр.). *Пам'ятки України*, 4, с. 48-71.

Тимченко, Т. Р. 2003. Принципи реставрації музейних пам'яток у реставраційній майстерні Всеукраїнського музейного містечка (1924—1934 рр.). В: Безгін, О. І., Оляніна, С. В., Коренюк, Ю. О., Ходак, І. О., Кочарян, І. С. (ред.). *Могиланські читання 2002*. Київ: НКПІКЗ, с. 434-444.

Тимченко, Т. 2012. Микола Касперович. Матеріали до біографії. В: *Українська художня культура: історія та сучасні проблеми: зб. наук. праць*. Львів: Інститут культурології НАМ України, с. 57-71.

Толочко, П. П. (гол. ред.) 2015. *Інститут археології Національної академії наук України. 1918—2014*. Київ: ВД «АДЕФ-Україна».

Тураев, Б. А. 1899. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях. *Записки Восточного отделения Императорского археологического общества*, XII, с. 179-217.

Фетгїх, Н. 2004. *Київський щоденник (3. XII. 1941 — 19. I. 1942)*. Київ: СофіяА.

Центральний історичний музей ім. Т. Г. Шевченка в м. Києві: Короткий довідник. 1941. Київ: Радянська школа.

Цикора, С. 1970. Золотая Одиссея. Документальный рассказ. *Известия*, 22 жовтня, № 250, с. 6.

Яненко, А. 2017 (автор-упоряд.). *Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали*. Київ: НКПІКЗ.

Яненко, А. 2020а. Всеукраїнські художньо-реставраційні майстерні у 1933 р.: «рік нашупаного шляху». *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ., 24—25 вересня 2020 р.* Київ: «Фенікс», с. 319-323.

Яненко, А. С. (автор-упоряд.). 2020б. *Курінний П. Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник «Всеукраїнський музейний городок»: провідник*. Київ: НКПІКЗ.

Assmann, J. 2002. *The Mind of Egypt. History and Meaning in the Time of the Pharaohs*; translated by A. Jenkins. New York: Metropolitan Books; Henry Holt and Co.

Aston, D. A. 2000. Canopic Chests from the Twenty-First Dynasty to the Ptolemaic Period. *Ägypten und Levante. Internationale Zeitschrift für ägyptische Archäologie und deren Nachbargebiete*, 10, p. 159-178.

Aston, D. A. 2009. *Burial Assemblages of Dynasty 21—25: Chronology — Typology — Developments*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2009 (Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean, XXI).

Belova, G., Ivanov, S. 2002. The Inner Coffin of Nesymwt from the Priestly Cache of Bab el-Gasus. In: Eldalmy, M., Trad, M. (eds). *Egyptian Museum Collections around the World. Studies for the Centennial of the Egyptian Museum*. Vol. 1. Cairo: Supreme Council of Antiquities and American University Press, p. 111-118.

Berlev, O., Hodjash, S. 1998. *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Belorussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States*. Fribourg; Göttingen: University Press Fribourg; Vandenhoeck & Ruprecht. (Orbis Biblicus et Orientalis, XXI).

Carter, H. 1933. *The Tomb of Tut-ankh-amen*. Vol. III. London; Toronto; Melbourne & Sydney: Cassel and Company Ltd.

Chassinat, E. 1909. *La seconde trouvaille de Deir el-Bahari (sarcophages)*. T. I, fasc. 1. Le Caire: IFAO. (Catalogue Général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 6001-6029).

Hodjash, S. 2002. The Collection of Adrian Prakhov in the State Pushkin Museum of Fine Arts, Moscow. In: Györy, H. (ed.). *Mélanges offerts à Edith Varga: «le lotus qui sort de terre»*. Budapest: Musée Hongrois des Beaux-Arts, p. 57-64.

- Krol, A. 2018. New Documents Related to the Lot 6 of the So-Called "Gift of Khedive" from the Foreign Policy Archive of the Russian Empire. In: Blöbaum, A. I., Eaton-Krauss, M., Wüthrich, A. (eds). *Pérégrinations avec Erhart Graefe. Festschrift zu seinem 75. Geburtstag*. Münster: Zaphon, p. 297-313. (Ägypten und Altes Testament. Studien zu Geschichte, Kultur und Religion Ägyptens und des Alten Testaments, 87).
- Lauterbach, I. 2015. *Der Central Collecting Point in München. Kunstschutz, Restitution, Neubeginn*. Berlin; München: Deutscher Kunstverlag GmbH.
- Lauterbach, I. 2018. *The Central Collecting Point in Munich. A New Beginning for the Restitution and Protecting of Art*. Los Angeles: The Getty Research Institute.
- Lipińska, J. 1993-1994. Bab el-Gusus. Cache-Tomb of the Priests & Priestesses of Amen. *Kemet*, 4, p. 48-59.
- Niwiński, A. 1988. *21st Dynasty Coffins from Thebes. Chronological and Typological Studies*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern. (Thebes, 5).
- Ranke, H. 1935-1937. *Die ägyptischen Personennamen*. Bd. I—III. Glückstadt: J. J. Augustin.
- Seitz, R. H. 2009. *Das Fürstliche Renaissanceschloß zu Höchstädt a.d. Donau — seine Baugeschichte und seine (ost) europäische Bezüge*. Weifßenhorn: Anton H. Konrad Verlag.
- Sousa, R. 2017. The Tomb of the Priests of Amun at Thebes: The History of the Find. In: Weiss, L. (ed.). *The Coffins of the Priests of Amun. Egyptian Coffins from the 21st Dynasty in the Collection of the National Museum of Antiquities in Leiden*. Leiden: Brill, p. 21-34. (Papers on archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, 17).
- Sousa, R., Amenta, A., Cooney, K. M. 2021. Introduction: Remembering the Tomb of the Priests of Amun. In: Sousa, R., Amenta, A., Cooney, K. M. (eds). *Bab el-Gasus in Context. Rediscovering the Tomb of the Priests of Amun*. Roma; Bristol: "L'Erma" Di Bretschneider, p. 11-27. (Egitto Antico, 4).
- Spiegelberg, W. 1905. Zu Gen. 41, 45 . *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 42, S. 84-85.
- Stoof, M. 2002. *Skorpion und Skorpiongöttin im alten Ägypten*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. (Antiquitates. Archäologische Forschungsergebnisse, 23).
- Tarasenko, M. 2017. The Third Intermediate Period Coffins in the Museums of Ukraine. In: Amenta, A., Guichard, H. (eds.). *Proceedings First Vatican Coffin Conference, 19—22 June 2013*. Vol. II. Vatican: Edizioni Musei Vaticani, p. 529-540.
- Tarasenko, M. 2021. The Lot VI of Bab el-Gasus in the Light of the New Archive Documents. In: Sousa, R., Amenta, A., Cooney, K. M. (eds). *Bab el-Gasus in Context. Rediscovering the Tomb of the Priests of Amun*. Roma; Bristol: "L'Erma" di Bretschneider, p. 263-278. (Egitto Antico, 4).
- Tarasenko, M., Elias, J. 2022. *25th Dynasty Coffin Types Reconsidered. Typological Analysis of Coffin Lid KPL-Arch-829, National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra"*. Carlisle (Pennsylvania): Pencil Publishing.

Надійшло 15.02.2023

Tetiana M. Sebta¹, Mykola O. Tarasenko², Svitlana A. Sorokina³

¹ PhD, Senior Research Fellow, the M. S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Source Studies of the Modern History of Ukraine, ORCID: 0000-0003-0259-0932, sebta@ukr.net

² DSc., Leading Research Fellow, the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of the Near and Middle East; Research Fellow, the Faculty of Asian and Middle Eastern Studies, the University of Oxford, ORCID: 0000-0001-6779-225, niktarasenko@ukr.net; mykola.tarasenko@ames.ox.ac.uk

³ Chief of the Sector "Archaeology of Paleolithic-Bronze Age", the National Museum of History of Ukraine, the Department of Archaeology, ORCID: 0000-0002-1073-6666, zlakosh@ukr.net

THE PHOTONEGATIVES OF THE ANCIENT EGYPT COLLECTION OF THE TARAS SHEVCHENKO CENTRAL HISTORICAL MUSEUM: REVIEW ON THE MONOGRAPHY BY O. O. ROMANOVA AND H. O. STANYTSINA. *ANCIENT EGYPT IN KYIV: MIRRORED ON GLASS (THE GLASS PHOTONEGATIVES COLLECTION OF THE SCIENTIFIC ARCHIVE OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE)*. KYIV, 2021

The article reviews the monograph-catalogue O. O. Romanova and H. O. Stanytsina *Ancient Egypt in Kyiv: mirrored on Glass (the Glass Photonegatives Collection of the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. This book is dedicated to the introduction into academic circulation of a collection of glass photonegatives depicting ancient Egyptian objects from the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 143 negatives and photographs of ancient Egyptian items were collected; they were published and provided with catalogue data and comments. Significant work has been done on the attribution of objects depicted on the negatives. Noting the importance of visual material introduced, the research part of the monograph, however, contains significant intentional or unintentional lacunae regarding the existing base of Ukrainian researches on the topic. The Egyptological part of the work has also a certain number of completely or partially erroneous attributions and statements and ignores existing academic publications on the subject.

The reviewers came to somewhat different conclusions regarding the reason for the formation of the discussed collection of negatives, specified the circumstances, time and place of their creation, differently defined individual ancient Egyptian objects and the provenance of some of them (for example, the "shabti-box" on the photonegatives (now lost) is actually a canopic box). Documents from the Scientific Archive of the National Museum of the History of Ukraine are of great importance for revising the conclusions of the monograph. An excerpt from the inventory book of negatives is published, which demonstrates that the collection was created at the Taras Shevchenko National Historical Museum in the process of preparing an exhibition of ancient Egyptian artefacts.

Key words: ancient Egypt, National Museum of the History of Ukraine, Odesa Archaeological Museum, B. I. Khanenko, photo negatives, mummy, coffin.

References

- Belilovska, A. V., Dranovska, V. M. 2007. Stanovlennia ta rozvytok restavratsiinoi spravy v Kievo-Pecherskomu zapovidnyku. In: Kolpakova, V. (ed). *Mohylianski chytannia 2006*. Ch. 1. Kyiv: NKPIKZ, p. 227-240.
- Berlev, O. D., Dokont, N. G. 1983. *Katalog pamiatnikov Drevnego Egipta Odesskogo arkheologicheskogo Muzeia AN USSR*. Odesa (rukopis RA NF OAM).
- Berlev, O. D., Khodzhash, S. I. (eds). 1991. *Drevneegipetskie pamiatniki iz muzeev SSSR. Katalog vystavki*. Moskva: GMII im. A. S. Pushkina.
- Buravchuk, O., Tarasenko, M. 2020. Yehypetska koleksiia u zibranni Kyivskoho khudozhno-promyslovoho i naukovooho muzeiu (1903—1915 rr.). In: Marychevska O. (ed.). *Piati chytannia pamiaty M. F. Biliashivskoho. Materialy naukovoii konferentsii 2019 roku*. Kyiv: NKhMU, p. 22-28, 177-178.
- Weile, K. 1923. *Ot birki do azbuki*. Per. s nem. pod red. prof. D. N. Anuchina. Moskva; Petrograd: Gosizdat.
- Dzis-Raiko, G. A. (ed.). 1983. *Odesskii arkheologicheskii muzei AN USSR: Albom*. Kyiv: Naukova dumka.
- Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu URSR*. 1938. Kyiv.
- Ivantsova-Kostenko, H. 2005. Slovo pro batka. In: Ivantsova-Kostenko, H. I. (ed.). *Povernennya. Zb. dopovidey nauk. konferentsii, prysviachenoi 100littiu z dnia narodzhennia ukraiinskoho istoryka ta arkheoloha Ivana Ovsiiiovycha Ivantsova (1904—1941 rr.)*. Kyiv: Institut istorii Ukrainy NANU, p. 96-105.
- Izvestiia imperatorskoi arkheologicheskoi komissii. Pribavlenie k vyp. 6. Khronika i bibliografiia*. 1903. Vyp. 4. Sankt-Peterburg.
- Kartsev, A. A. 1962. Novye dannye o sobraniakh egipetskykh drevnosti v Rossii (1811—1909). *Kratkie soobshcheniia Instituta narodov Azii*, 46: Drevnyi Vostok, p. 259-269.
- Kiivlianin*. 1904, 356.
- Kievskii muzey. Drevnosti Egipta*. 1903. Vyp. 1. Kyiv: Tip. S. V. Kulzhenko.
- Kievskii khudozhestvenno-promyshlennyi i nauchnyi muzei imeni Ego Velichestva Gosudaria Imperatora Nikolaia Aleksandroviicha*. 1905. *Otdel Arkheologii: Kratkii ukazatel predmetov*. Kyiv: Tipo-litografiia N. A. Girich.
- Kievskii khudozhestvenno-promyshlennyi i nauchnyi muzei imeni Ego Velichestva Gosudaria Imperatora Nikolaia Aleksandroviicha*. 1906. *Otdel Arkheologii: Kratkii ukazatel predmetov*. Kyiv: Tipo-litografiia N. A. Girich.
- Kievskii khudozhestvenno-promyshlennyi i nauchnyi muzei imeni Ego Velichestva Gosudaria Imperatora Nikolaia Aleksandroviicha*. 1911. *Otdel Arkheologii: Kratkii ukazatel' predmetov*. Kyiv: Tipo-litografiia Pervoi Kievskoi Arteli Pechatnogo Dela.
- Kievskii khudozhestvenno-promyshlennyi i nauchnyi muzei imeni Ego Velichestva Gosudaria Imperatora Nikolaia Aleksandroviicha*. 1913. *Otdel Arkheologii: Kratkii ukazatel predmetov*. Kyiv: Tipo-litografiia Pervoi Kievskoi Arteli Pechatnogo Dela.
- Kovtaniuk, N. H., Shovkopliash, H. M. 1995. *Zasnuvannia ta pochatok istorii muzeiu (do 1918 roku)*. In: Kovtanyuk, N. H. (ed.). *Vid pershovytkiv do sohodennia: iz istorii formuvannia koleksii Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*. Kyiv: Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy, 1995, p. 3-29.
- Kovtaniuk, N. H., Shovkopliash, H. M. 1999. Storinky istorii muzeiu (20—50-ti roky XX st.). In: *Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy: yoho fundatory ta koleksii. Temat. zb. nauk. pr.* Kyiv: Tov. "III, Ltd".
- Korostovtsev, M. A., Khodzhash, S. I. 1960. Adrian Viktorovich Prakhov (1847—1916). In: *Ocherki po istorii russkogo vostokovedeniia*. Sb. III. Sankt-Peterburg: Nauka, p. 119-125.
- Kot, S. I. 2008. Kurinnyi Petro Petrovych. In: Smolii, V. A. (ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy u 10 t*. T. 5. Kyiv: Naukova dumka, p. 522-523.
- Kot, S. 2011. Druha svitova viina i dolia kulturnykh tsinnostey Ukrainy: peremishchennia i vtraty. In: Smolii V. A., Lysenko O. Ye. (eds.). *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI st. Istorychni narysy u dvokh knykhakh*. Kn. 2. Kyiv: Naukova dumka, p. 231-276.
- Kot, S., Koreniuk, Yu., Sebta, T. 1998. *O vozvrashchenii v Ukrainu khudozhestvennogo naslediia Mykhailovskogo Zlatoverkhhogo sobora, nakhodiashegosia v muzeiakh Rossiiskoi federatsii*. Kyiv (rukopis).
- Krol, A. A. 2017. New archive materials concerning the Egyptian antiquities offered to Russia by Khedive Abbas II *Vestnik drevnei istorii*, 4, p. 991-1008.
- Kulturne budivnytstvo v Ukrainiskii RSR: Naivazhlyvishi rishennia Komunistychnoi partii i radianskoho uriadu 1917—1959 rr.: Zb. dok.* 1959. T. 1. Kyiv.
- Kurinnyi, P. 2007a. Vseukrainskyi derzhavnyi kulturno-istorychnyi zapovidnyk. In: *Ukrainskyi muzei. Zb. 1: Repryntne vydannia 1927 roku*. Kyiv: NKPIKZ, p. 212-215.
- Kurinnyi, P. 2007b. Try roky pratsi restavratsiinoi maisteri Lavrskoho muzeiu kultiv ta pobutu nad konservatsiieiu ta restavratsiieiu muzeinykh zbirk. In: *Ukrainskyi muzei. Zb. 1: Repryntne vydannia 1927 roku*. Kyiv: NKPIKZ, p. 159-168.
- Latysheva, L. P. 1963. K istorii egipetskoii koleksii Odesskogo arkheologicheskogo muzeia. In: *Kratkie soobshcheniia o polevykh arkheologicheskikh issledovaniakh Odesskogo gosudarstvennogo muzeia 1961 goda*. Odesa: Izdatelstvo "Maia", p. 125-129.
- Masalova, I. I., Zhdanova, D. A. 2006. Ekspozitsiina diialnist Zapovidnyka 1946—2005 rr. In: *Lavrskii almanakh*, 15, p. 23-65.
- Maspero, G. 1892. *Drevniaia istoriia. Egipet, Assiriia*. Per. s fran. Sankt-Peterburg: Izdanie L. F. Panteleeva.
- Novyi viddil Istorychnoho muzeiu. *Proletarska Pravda*. 10 October 1940. No. 236 (5641), p. 4.
- Petlina, D. D. 2018. Pershyi etap diialnosti Tsentralnykh derzhavnykh nauko- doslidnykh restavratsiinykh maisteren (1938—1945). *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*, 3, p. 622-624.
- Radiievska, T., Sebta, T., Sorokina, S. 2018a. Dokumenty svidchat: vyvezennia na Zakhid zbirk Kraiovoho muzeiu do- i rannoii istorii v Kyievi u 1943—1945 rokakh. In: *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia*. Vyp. 21/22, Kyiv: IUAD, p. 799-860.
- Radiievska, T. M., Sebta, T. M., Sorokina, S. A. 2018b. Z istorii zibrann Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: peremishchennia na Zakhid ta restyutsiia zbirk u 1943—1948 rr. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*, 3, p. 15-52.

- Romanova, O. O. 2017. Starodavnii Yehypet v Kyievi: viddzerkalennia na skli. (Kolektsiia nehatyviv na skli iz zobrazhenniamy davnoiehypetskykh predmetiv v Instytuti arkeolohii NAN Ukrainy. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni*, 21, p. 182-197.
- Romanova, O., Stanytsina, H. 2021. *Starodavnii Yehypet u Kyievi: vidobrazhennia na skli (kolektsiia sklianykh fotonehatyviv Naukovoho arkhivu Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy)*. Kyiv: Instytut arkeolohii NANU; Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NANU.
- Sebta, T. 2013. Miunkhenska systematychna kartoteka vlasnosti mystetskykh ob'ektiv (1945—1952): perspektyvy doslidzhennia povoiennoi restyuttsii ukrainskykh kulturnykh tsinnosti. In: Piskun, V. (ed.). *Zahartovana istoriieiu. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu prof. Nadii Ivanivny Myronets z nahody 80-littia vid dnia narodzhennia*. Kyiv: IUAD, p. 221-236.
- Sebta, T. 2016. Kyievo-Pecherska Lavra na pochatku Nimetsko-radianskoi viiny ta pid chas natsystskoi okupatsii (1941—1943). In: Sebta, T. M., Kachan, R. I. (uporiad.). *Kyievo-Pecherska Lavra u chasy Druhoi svitovoi viiny: Doslidzhennia. Dokumenty*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk, p. 13-92.
- Sebta, T. M., Kachan, R. I. (eds.) 2016. *Kyievo-Pecherska Lavra u chasy Druhoi svitovoi viiny: Doslidzhennia. Dokumenty*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk.
- Sorokina, S. A., Zavalna, O. M. Radiievska, T. M. 2015. Diialnist Muzeiu do- i rannoi istorii v Kyievi u 1942—1943 rr. (za materialamy NMIU). In: Travinskyi, V. S. et al. (eds.). *Arkeolohiia i fortyfikatsiia Ukrainy. Zb. materialiv*. Kamianets-Podilskyi, p. 288-295.
- Sorokina, S. A., Zavalna, O. M. Radiievska, T. M. 2016. Muzei do- i rannoi istorii u Kyievi (1942—1943): struktura ta personalnyi sklad. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*, 1 (1), p. 210-229.
- Sorokina, S. A., Zavalna, O. M. Radiievska, T. M. 2017. Ekspozytsiia Kraiovoho muzeiu do- i rannoi istorii u Kyievi (1942—1943). *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni*, 21, p. 347-365.
- Sorokina, S., Zavalna, O. 2014. Nimetskyi arkeoloh doktor Paul Grimm i stvorennia u Kyievi Muzeiu do- i rannoi istorii u 1942 rotsi. In: *Naukovi zapysky. Zb. pr. molodykh vchenykh ta aspirantiv*, T. 28, Kyiv: IUAD, p. 440-464.
- Soshnikov, A. O. 2018. Spetsyfika komplektuvannia yehypetskykh kolektsii muzeiiv Kyieva ta Poltavy. *Kultura Ukrainy*, 62, p. 180-187.
- Stanytsina, H. O. 2011. Malovidomi dokumenty v Naukovomu arkhivi Instytutu arkeolohii NAN Ukrayiny. In: *Muzeyni chytannya: Materialy nauk. konferentsiyi "Yuvelirne mystetstvo — pohlyad kriz viky", 15—17 lystopada 2010 r.* Kyiv: M-vo kultury Ukrainy; NMIU; MIKU, p. 25-40.
- Suprunenko, A. B. 1986. *Pamiatniki drevneyegipetskogo iskusstva v sobranii Poltavskogo kraevedcheskogo muzeia: Katalog*. Poltava: Poltavskii kraevedcheskyi muzei.
- Suprunenko, O. B. 2000. *Arkeolohiia v diialnosti pershoho pryvatnoho muzeiu Ukrainy (Lubenskyi muzei K. M. Skarzhynskoi)*. Kyiv; Poltava: VTs "Arkeolohiia".
- Suprunenko, O. B. 2007. *Z istorii arkeolohichnykh doslidzen na Poltavshchyni: Korotkyi narys*. Kyiv; Poltava: V-tvo PP "Hrotesk", VTs "Arkeolohiia".
- Tarasenko, M. O. 2017. Ancient Egyptian antiquities from Bāb Ee-Gusūs In Odesa (1894—1895): The new archive documents. *Shodoznavstvo*, 80, p. 94-134.
- Tarasenko, M. O. 2018. Kryshka davnoiehypetskoho sarkofaha (KPL-Ark-829) iz zibrannia Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka: poperednii ohliad. In: *Mohylianski chytannia. Zberezhennia i doslidzhennia kulturnoi spadshchyny Ukrainy: liudy, idei, vizii*. Kyiv: NZKPL, p. 124-129.
- Tarasenko, M. O. 2019a. Coffin lid of the Egyptian priestess of the 25th Dynasty (NKPCHP KPL-Arch-829). *Shodoznavstvo*, 83, p. 69-100.
- Tarasenko, M. O. 2019b. *U poshukakh starozhytnosti z daru khedyva. Davnoiehypetski pamiatnyky XXI dynastii v muzeiakh Ukrainy*. Kyiv: Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NANU.
- Tarasenko, N. A. 2020. New facts on the distribution of Egyptian antiquities from the "Gift of Khedive", 1894—1895 (after the documents from RSHA). *Vostok (Oriens)*, 6, p. 223-241.
- Tolochko, P. P. (ed.) 2015. *Instytut arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918—2014*. Kyiv: VD "ADEF-Ukraina".
- Tymchenko, T. R. 1998. *Muzeyni napriam restavratsii v Ukraini. Kyivska shkola. (1920—1940). Avtoreferat dysertatsii k. mystetstvoznavstva*. Kyiv: Akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury.
- Tymchenko, T. 2001. Kyivska shkola restavratsii stankovoho maliarstva (1920—1930 rr.). *Pamiatky Ukrainy*, 4, p. 48-71.
- Tymchenko, T. R. 2003. *Pryntsypy restavratsii muzeinykh pamiatok u restavratsiini maisterni Vseukrainskoho muzeinoho mistechka (1924—1934 rr.)*. In: *Mohylianski chytannia 2002*. Kyiv: NKPIKZ, p. 434-444.
- Tymchenko, T. 2012. Mykola Kasperovych. Materialy do biohrafii. In: Bezhin, O. I., Olianina, S. V., Koreniuk, Iu. O., Khodak, I. O., Kocharian, I. S. (eds). *Ukrainska khudozhnia kultura: istoriia ta suchasni problemy: zb. nauk. prats*. Lviv: Instytut kulturolohi NAMI Ukrainy, p. 57-71.
- Turaiev, B. A. 1899. Opisanie egipetskykh pamiatnikov v russkikh muzeiakh i sobraniiakh. *Zapiski Vostochnogo otdeleniia Imp. Russkogo arkeologicheskogo obshchestva*, XII, p. 179-217.
- Fettikh, N. 2004. *Kyivskiy shchodennyk (3. XII. 1941 — 19. I. 1942)*. Kyiv: SofiiaA.
- Tsentralnyi istorychnyi muzei im. T. H. Shevchenka v m. Kyievi: Korotkyi dovidnyk*. 1941. Kyiv: Radianska shkola.
- Tsikora, S. 1970. Zolotaia Odisseia. Dokumentalnyi rasskaz. *Izvestiia*, 22 zhovtnia, № 250, p. 6.
- Yanenko, A. 2017 (ed.). *Arkeolohichni muzei Vseukrainskoi akademii nauk: doslidzhennia i materialy*. Kyiv: NKPIKZ.
- Yanenko, A. 2020a. Vseukrainski khudozhno-restavratsiini maisterni u 1933 r.: "rik nashchupanoho shliakhu". *Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhennia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti. Materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv: "Feniks", p. 319-323.
- Yanenko, A. S. (avtor-uporiad.). 2020b. *Kurinni P. Vseukrainskyi derzhavnyi kulturno-istorychnyi zapovidnyk "Vseukrainskyi muzeinyi horodok": providnyk*. Kyiv: NKPIKZ.

- Assmann, J. 2002. *The Mind of Egypt. History and Meaning in the Time of the Pharaohs*; translated by A. Jenkins. New York: Metropolitan Books; Henry Holt and Co.
- Aston, D. A. 2000. Canopic Chests from the Twenty-First Dynasty to the Ptolemaic Period. *Ägypten und Levante. Internationale Zeitschrift für ägyptische Archäologie und deren Nachbargebiete*, 10, p. 159-178.
- Aston, D. A. 2009. *Burial Assemblages of Dynasty 21–25: Chronology — Typology — Developments*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2009 (Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean, Vol. XXI).
- Belova, G., Ivanov, S. 2002. The Inner Coffin of Nesy-Mwt from the Priestly Cache of Bab el-Gasus. In: Eldamaty, M., Trad, M. (eds). *Egyptian Museum Collections around the World. Studies for the Centennial of the Egyptian Museum*. Vol. 1. Cairo: Supreme Council of Antiquities and American University Press, p. 111-118.
- Berlev, O., Hodjash, S. 1998. *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States*. Fribourg; Göttingen: University Press Fribourg; Vandenhoeck & Ruprecht. (Orbis Biblicus et Orientalis, 17).
- Carter, H. 1933. *The Tomb of Tut-ankh-amen*. Vol. III. London; Toronto; Melbourne & Sydney: Cassel and Company Ltd.
- Chassinat, E. 1909. *La seconde trouvaille de Deir el-Bahari (sarcophages)*. T. I, fasc. 1. Le Caire: IFAO. (Catalogue Général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 6001-6029).
- Hodjash, S. 2002. The Collection of Adrian Prakhov in the State Pushkin Museum of Fine Arts, Moscow. In: Györy, H. (ed.). *Mélanges offerts à Edith Varga: — 2014 — «le lotus qui sort de terre»*. Budapest: Musée Hongrois des Beaux-Arts, p. 57-64.
- Krol, A. 2018. New Documents Related to the Lot 6 of the So-Called “Gift of Khedive” from the Foreign Policy Archive of the Russian Empire. In: Blöbaum, A. I., Eaton-Krauss, M., Wüthrich, A. (eds). *Pérégrinations avec Erhart Graefe. Festschrift zu seinem 75. Geburtstag*. Münster: Zaphon, p. 297-313. (Ägypten und Altes Testament. Studien zu Geschichte, Kultur und Religion Ägyptens und des Alten Testaments, 87).
- Lauterbach, I. 2015. *Der Central Collecting Point in München. Kunstschutz, Restitution, Neubeginn*. Berlin; München: Deutscher Kunstverlag GmbH.
- Lauterbach, I. 2018. *The Central Collecting Point in Munich. A New Beginning for the Restitution and Protecting of Art*. Los Angeles: The Getty Research Institute.
- Lipińska, J. 1993-1994. Bab el-Gusus. Cache-Tomb of the Priests & Priestesses of Amen. *Kemet*, 4, p. 48-59.
- Niwiński, A. 1988. *21st Dynasty Coffins from Thebes. Chronological and Typological Studies*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern. (Thebes, 5).
- Ranke, H. 1935-1937. *Die ägyptischen Personennamen*. Bd. I—III. Glückstadt: J. J. Augustin.
- Seitz, R. H. 2009. *Das Fürstliche Renaissanceschloß zu Höchstädt a.d. Donau — seine Baugeschichte und seine (ost)europäische Bezüge*. Weißenhorn: Anton H. Konrad Verlag.
- Sousa, R. 2017. The Tomb of the Priests of Amun at Thebes: The History of the Find. In: Weiss, L. (ed.). *The Coffins of the Priests of Amun. Egyptian Coffins from the 21st Dynasty in the Collection of the National Museum of Antiquities in Leiden*. Leiden: Brill, p. 21-34. (Papers on archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, 17).
- Sousa, R., Amenta, A., Cooney, K. M. 2021. Introduction: Remembering the Tomb of the Priests of Amun. In: Sousa, R., Amenta, A., Cooney, K. M. (eds). *Bab el-Gasus in Context. Rediscovering the Tomb of the Priests of Amun*. Roma; Bristol: «L’Erma» Di Bretschneider, p. 11-27. (Egitto Antico, 4).
- Spiegelberg, W. 1905. Zu Gen. 41, 45. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 42, S. 84-85.
- Stoof, M. 2002. *Skorpion und Skorpiongöttin im alten Ägypten*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. (Antiquitates. Archäologische Forschungsergebnisse, 23).
- Tarasenko, M. 2017. The Third Intermediate Period Coffins in the Museums of Ukraine. In: Amenta, A., Guichard, H. (eds). *Proceedings First Vatican Coffin Conference, 19—22 June 2013*. Vol. II. Vatican: Edizioni Musei Vaticani, p. 529-540.
- Tarasenko, M. 2021. The Lot VI of Bab el-Gasus in the Light of the New Archive Documents. In: Sousa, R., Amenta, A., Cooney, K. M. (eds). *Bab el-Gasus in Context. Rediscovering the Tomb of the Priests of Amun*. Roma; Bristol: “L’Erma” di Bretschneider, p. 263-278. (Egitto Antico, 4).
- Tarasenko, M., Elias, J. 2022. *25th Dynasty Coffin Types Reconsidered. Typological Analysis of Coffin Lid KPL-Arch-829, National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra»*. Carlisle (Pennsylvania): Pendici Publishing.